

С. АМИНОВ

ЗАБОНИ
МОДАРИ

7

МУРОЦИАТ БА ХОНАНДАИ КИТОБ

Дӯсти ҷавони ман, Бидон ва огоҳ бош, ки китоб дар радифи Модар ва Ватан арзандатарин муқаддасот ба ҳисоб меравад. Тамоми бузургон, донишмандон ва хирадмандони гузаштаву муосир китобро яке аз беҳтарин арзишҳои зиндагӣ дониста, онро "аниси кунҷи танҳои" ва "фурӯғи субҳи доноӣ" ҷиндоштаанд.

Китобе, ки дар даст доред, бо захираи ниҳоят зиёд аз ҷон баромадааст. То дар ин шакли ниҳоят зебо ва мазмуни баланд ба дасти Шумо расидан муаллифон, ҳуруфчинон, рассомон, саҳифабандон ва ноширон ранҷи бисёре кашидаанд, маблағи зиёде сарф кардаанд. Бинобар ин ба қадри меҳнати онҳо расидан камоли боодобист. Китобро азизу муқаддас донед, чун гавҳараки чағим онро эҳтиёт намоед. Китобро бо шавқу завқи беандоза мутолиа созед, аз мундариҷаи он донишатонро афзун гардонед ва бомаърифату соҳибхирад шавед!

Бидонед, ки китобхониву китобдӯстӣ инсонро ҳатман ба қуллай мурод мерасонад, мартабаашро дар ҷамъият баланд мебардорад, ӯро ҳимматбаланду қадршinos мегардонад. Эҳтиром ба Ватан, ифтихор бо Тоҷикистони азиз, дӯст доштани ҳар гӯшаву канори он аз дуруст мутолиа кардани китоб ва азбар кардани мазмуни матнҳои он ба даст меояд.

Ба Шумо, дӯсти ҷавони ман, дар роҳи омӯзиш, азхуднамоии арзишҳои бузурги инсонӣ муваффақиятҳо таманно дорам.

Бо эҳтиром
Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Э. Раҳмонов

ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ЭМОМАЛӢ РАҲМОҶОВ

С. АМИНОВ

ЗАБОНИ МОДАРӢ

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИНФИ 7

*Коллегиаи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст*

PLEIADES
PUBLISHING Inc
2002

ББК 81.2 (тоҷикӣ) Я 72

А- 57

Аминов С.

Забони модарӣ, китоби дарсӣ барои синфи 7-ум.

“Сарпараст”, Душанбе. Соли 2002, 224 саҳифа.

Ин китоб аз тарафи Маркази татбиқи Лоихаи таҷдиди сектори иҷтимоӣ тавассути маблағҳои қарзи Банки Осӣёии Тараққиёт ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор гардидааст.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

Муаллимони мӯхтарам!

Хошишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айинӣ, 45, Пажӯҳишгоҳи улуми педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

ISBN 1-931938-09-1

© “Сарпараст”, 2002

1. Шеърро ифоданок хонед.

Гӯед, ки дар он кадом сифатҳои забон баён шудаанд.

ЗАБОНИ МОДАР

Чӣ сон азиз аст, басо лазиз аст,
Забони модар.
Зи шираи чон гирифта чавҳар,
Дурдонarez аст,
Аз тег тез аст,
Забони бурро—забони модар.
Дар арсаи кор
Ту ҳамсадоӣ, ҳам бебаҳоӣ,
Забони корӣ, ҳозиба дорӣ.
Ғайрату завқам
Ту қардӣ бисёр,
Зӯру тавоно—забони модар.
Дар шӯришу ҷанг
Забони фатҳӣ,
Дар ғазаб оӣ, басо шучоӣ.
Адӯ кунӣ қир бо найзаю тир,
Шуда ҳамоханг
Ханҷари бурро—забони модар.
Чӣ сон азизӣ, басо лазизӣ
Забони тоҷик,
Ширинтар аз ҷон, зи нуқта борик,
Дурдонarezӣ,
Аз тег тезӣ,
Ба ту шарафҳо, забони модар!

Иброҳим Раҳमतов

2. Байтҳо ва порчаи зеринро хонда маънидод кунед.

Гӯед, ки аз мутолиаи он чӣ натиҷа бардоштед.

1. Порсӣ гӯ, гарчи тозӣ хуштар аст,
Ишқро худ сад забони дигар аст.

Ҷалолиддини Румӣ

2. Гарчи ҳиндӣ дар азубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

3. Назме, ки ҳам хусни мазмун ва ҳам хусни алфоз дошта бошад, мисли “Шохнома”-и Фирдавсӣ, “Хамса”-и Низомӣ ва “Девон”-и Ҳофиз аст, ки он назми нишотафзо, вачдовар ва мусаллами кулл аст.

Мирзо Фатҳалӣ Охундов

Шарҳи лугатҳо:

тозӣ—арабӣ

азубат—ширинӣ

алфоз—чамъи лафз, сухан, калом

нишотафзо—афзункунандан шодӣ ва хушӣ

вачдовар—завқовар, шавқовар

мусаллам—писандида, қабул кардашуда

кулл—хама

Савол ва супоришҳо:

1. Бо истифода аз панҷ лугати аввал ҷумлаҳо тартиб диҳед.
2. Байту порчаҳои болоро ҳифз кунед.

3. Ҳикоятро ифоданок хонед ва гӯед, ки аз мутолиаи он ба чӣ ҳулоса омадед. Суду зиёни забонро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаҳоятонро баён кунед.

Лукмони ҳаким сиёҳчарда буд. Касе ӯро ба бандагӣ гирифт ва муддате хидмат мефармуд ва аз вай осори илм ва ҳикмат мушоҳида менамуд. Рӯзе хоҷа ба расми имтиҳон вайро гуфт:

—Гӯсфанде бидуш ва бехтарин аъзои ӯро ба назди ман ор.

Лукмон гӯсфандро бидушт ва дилу забонаш пеши хоҷа овард.

Рӯзе дигар гуфт:

—Гӯсфанде бидуш ва бадтарин аъзои биёвар.

Лукмон гӯсфанде дигар бидушт ва ҳам дилу забонаш овард.

Хоҷа гуфт:

—Ин чӣ гуна аст?

Гуфт:

—Ҳеч чиз бех аз дилу забон нест, агар пок бошад ва ҳеч чиз бадтар аз он нест, агар нопок бошад.

аз “Латиф-ут-тавоиф”

Шарҳи лугатҳо:

расми имтиҳон—тариқи имтиҳон
сиёҳчарда—сиёҳлӯст, гандумгун
хидмат—кор кардан барои касе, нӯкар
хикмат—доной, дониш

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро хоҷа маҳз ба Лукмон ин корро фармуд?
 2. **Сиёҳчарда**-ро аз чихати сохт шарҳ диҳед.
 3. Дар талаффузи калимаи Лукмон чӣ ходисаи забониро мушоҳида мекунед?
 4. Пок ва нопок будани забонро чӣ тавр мефаҳмед?
-

4. Порчаи зеринро хонда маънидод кунед.

Мактаб сабаби виқору хилм аст,
Бозорчаи диёри илм аст.
Аз мактабу васфи ӯ чӣ пурсӣ,
К-он чо фалак асту лавҳу курсӣ.
Эй тифл, зи илм баҳра бардор,
К-аз лавҳу қалам шавӣ хабардор.
Тифле, ки қалам гирифт дар даст,
Дасти ҳамаро ба чӯби тар баст.
В-он кас, ки ба лавҳу хат напардохт,
Ҳаргиз сияҳ аз сафед нашнохт...

Бадриддин Ҳилолӣ

Шарҳи лугатҳо:

виқор—савлату шукӯҳ
хилм—нармӣ, хушодобӣ
фалак—дунё, ҷаҳон
лавҳ—лавҳа, тахтаи хатнависӣ
курсӣ—сандалича барои нишастан

Савол ва супоришҳо:

1. Шоир ба кӣ мурочиат кардааст?
 2. Дар бораи мактаб иншо нависед ва аз шеърҳои медонистаатон истифода баред.
 3. Порчаро хифз кунед.
-

ТАКРОР ВА ҚАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФИ VI

5. Порчаҳои манзумро хонед ва маънидод кунед.
Феълҳои ҳолро ёфта нависед ва ба чӣ вобаста будани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ман шуда фориғ, ки зи роҳи сахар,
Тегзанон субҳ даромад зи дар.
Оташи хуршед зи миҷғони ман
Об равон кард бар айвони ман.
Абр ба боғ омада бозикунон,
Қомаи хуршед намозикунон.

Низомии Ганҷавӣ

2. Аз он гулшан дили густохи мо гул чида меояд,
Ки чашми боғбон он ҷо зи худ пӯшида меояд...
Канори баҳр киштиро камингоҳи хатар бошад,
Аз он доим нафас аз дил ба лаб ларзида меояд.
Ба мӯе метавон сад кӯхро бардоштан, Соиб,
Зи дил то бар забон як нуктаи санчида меояд.

Соиб

Савол ва супоришҳо:

1. Роҳҳои сохта шудани феълҳои ҳолро баён кунед.
2. Гӯед, ки феълҳои ҳол дорон кадом хусусиятҳои феъланд.
3. Боз кадом роҳи сохта шудани феъли ҳолро медонед?

6. Қумлаҳоро нависед ва феълҳои ҳолро муайян созед.
Роҳҳои сохта шудани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Фақат бар шохҳои дарахтони бед фароштурукон ва гунҷишкон нишаста хониш мекарданд. (С. А.)

2. Кабӯтар аз даруни дег парида баромада парвозкунон ва муаллақзанон аз даруни хучра берун шуда ба ҳаво рафтааст (С. А.)

3. Бачагони кӯча шодикунон ва чапакзанон “об омаду об омад—аз рӯи китоб омад”—гӯён фарёд мекашиданд. (С. А.)

4. Ҳарчанд акаам розӣ нашуда бошад ҳам, модарам ўро кашола карда ба пеши падарам бурд. (С. А.)

7. Матиро хонед ва мақсади асосии нависандаро баён созед. Феълҳои ҳолро ёфта, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Амин ва арбоб, ки миёнашонро аз рӯй баста, дар сояи дарахтон менишастанд, аз дур намоён шудани қозиро дида аз ҷо хеста, ба болои ҳашарчиён медавиданд ва овозашонро баланд карда “инча бизан!”—мегуфтанд. Як вақт як амини бисёр фарбеҳ аз зери дарахте хеста ба сари ҳашар омад. Ва ў ҳам ба қозӣ шунавонда ба ҳашарчиён чӣ навъ кор карданро нишон додан гирифт. Вақте ки қозӣ наздик расид, ў салом дода таъзимқунон истод ва қозӣ ба вай:

—Амин, шумо аз ҳад зиёд фарбеҳ шудаед. Ин ҳолат ба шумо бори зиёдати аст ва шуморо ноором мекунад. Бо ин коре, ки шумо дар пеши ман монанди арбоб ва аминҳои дигар мекунад, боратон сабук намешавад. Муносиб он аст, ки шумо гоҳе аз дасти ҳашарчиён каландро гирифта қадаре кор кунед, то ки ҳам бори худатон ва ҳам бори ҳашарчи сабук шавад.

Амин “хӯш таксир” гӯён давида ба рӯд даромад ва аз дасти ҳашарчи каландро гирифта ба замин зада хок кандан гирифт. Аммо баъд аз 10-12 бор каланд задан чунон дар арақ гӯтид, ки гӯё ба сари ў аз сатил об рехта бошанд ва суфт шуда бар замин нишаста монд, ҳашарчиён қаҳ-қосзанон хандиданд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Феълҳои ҳолро нависед ва чӣ тавр сохта шуданашонро баён кунед.
 2. **Амин** чӣ маъноҳоро дорад ва дар ин матн чиро ифода мекунад?
 3. **Боратон сабук намешавад**-ро шарҳ диҳед.
-

8. Матиро хонда мазмуни онро нақл кунед. Гӯед, ки феълҳои ҳол дар ҷумлаҳо чӣ нақшро иҷро кардаанд.

Мавзеи Қизилкӯл. Мо аз қуллаҳои сарбафалаккашида охишта поён фурумада, лаҳзае болои кӯҳи каб-қабуди яхин ист мекунем. Бале, кӯҳи каб-қабуд. Офтоб нурҳои худро болои кӯҳ

рост мекунад. Мо бараъло мебинем, ки аз нӯти тегаҳои тези пирях катраҳои об чак-чак чакида ба поён мераванд. Қадре поёнтар шилдирроси об ба гӯш мерасад. Ба ҳамон тараф меравем. Аз дили пирях, ки ба ду тараф чудо шудааст, оби калон башафт берун шуда, ба шаху харсангҳо бархӯрда, сарозер меравад. Ба кучо меравад он, номаълум. Фақат хаминаш маълум, ки бекор меравад, бе фоида меравад, ба дилеву дарде дармон нашуда меравад.

Агар катра-катра чакидани тармаоб ва шуввасзанон чорӣ шудани обро ба ҳисоб нагирем, дар он ҷо хомӯшии тамои ҳукмрон аст. Вале ин хомӯшӣ хомӯшии қабл аз тӯфон аст. Садои гӯшкаркунандаи тракторҳои пуриктидор, ки зинаҳои қачмақачи даштро пас гузошта, торафт ба мо наздик меоянд, ба хомӯшӣ ва ҳолати якмароми ин мавзӯ раҳна мезананд. Дар паси тракторҳо кубурҳои азими обгузар.

Баъди чанде мебинем, ки ин мавзӯ ба майдони ҳақиқӣ табдил ёфтааст. Булдозерҳо роҳро ҳамвор месозанд. Экскаваторҳо ҷӯй мекананд.

Ато Ҳамдам

Савол ва супоришҳо:

1. Тақлидан ба матн нақле нависед, ки дар он маҳалли бароятон ошно тасвир шавад.
2. Феълҳои ҳоли дар матн буда кадом замонҳоро нишон медиҳанд?
3. Дар матн кадом шакли феъли ҳол бештар истифода шудааст ва чаро?

9. Шеърро хонда маънидод кунед. Гӯед, ки мавзӯи асосии он чист?

Сабзаи хоки Ватан аз сунбули бегона бех,
Саъваи боғи Ватан аз булбули бегона бех.
Дашту саҳрои Ватан моро гулистони Ирам,
Як гули хори Ватан аз сад гули бегона бех.
Пораи нон дар Ватан орий ба каф бо нақди ҷон,
Аз ҳазору як кабоби бепули бегона бех.
Пораи абри Ватан авлотар аз дебои Рум,
Қатраборонаш зи дарёи мули бегона бех.
Тахтаи санги Ватан тахти Сулаймони ман аст.

Ҳанзали талхи Ватан аз омули бегона бех,
Марзаи кишти Ватан кам нест аз Девори Чин,
Қачпули хурди Ватан аз шахпули бегона бех,
Чашми махмуриву холи ёр афсунгар, вале
Чор тори зулфаш аз чил кокули бегона бех.

Собир Зикирзода

Шарҳи лугатҳо:

сунбул—ғиёҳи пиёзбех, ки гулаш хушбӯ аст
мул—май, шароб
тахти Сулаймон—тахте, ки Сулаймон пайгамбар
дар он менишаст ва дар он мерафт
ханзал—кадуи ёбӯй
омул—номи дарахтест дар Ҳиндустон, ки аз он
доруи чашм тайёр мекунанд
марза—канораҳои баландкардаи киштзор

Савол ва супоришҳо:

1. Ба шеър кадом номро мувофиқ меҳисобед?
2. Сифатҳои шеърро ёбед ва аз рӯи навъ шарҳ диҳед.
3. Андешаи хешро дар бораи Ватан изҳор кунед. Бо фикри шоир розиед ё на ва чаро?
4. Барои чӣ **Ватан** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

10. Матро хонда гӯед, ки кадом калимаҳо онро пуртаъсир гардониданд? Сипас сифатҳоро ёфта шарҳ диҳед ва аз рӯи хел дар сутунҳо нависед.

Ман дар хонаи Мулло Рӯзӣ бо Мулло Вафо ном шоири Ваҳшитаҳаллус шинос шудам. ӯ одами тахминан чилупанҷсола, баландқомат, қокбадани сафедҷехраи рангканда буда, риши мошубиринҷшудааш тор-тор аз ҳам чудо шуда меистод. ӯ ором нишаста наметавонист: ҳамеша гоҳ китфи худ, гоҳ бозуҳои худ, гоҳ сари сина ва миёни худ ва гоҳҳо зонуҳои худро ҷудогона-ҷудогона чунбонда меистод. ӯ кам гап мезад ва пеш аз гап сар карданаш дастанахро як чунбонда ва миҷгонҳояшро афшонда, ба ҳамсӯхбати худ ваҳшиёна нигоҳ мекард.

Шеърҳояш бисёр, лекин ғамангез, хеле паст ва иборат аз такрори бемуваффақияти мазмунҳои обшустаи марсияномаҳо

буданд. Ҷ ҳафтае як бор ба хучраи Мулло Рӯзӣ меомад ва дар хар омаданаи бағали худро аз шеърҳои дар ҳамон ҳафта гуфтааш пур карда оварда, онҳоро аз як сар хондан мегирифт.

Садриддин Айнӣ

Шарҳи лугат:

марсия—шеъре, ки дар мотамдорӣ ва мадҳу ситоиши мурда гуфта мешавад

Савол ва супоришҳо:

1. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои матро муайян кунед.
2. Симои шахси бароятон шиносро тасвир кунед. Гӯед, ки навиштаи шумо қиёфани он шахсро пурра инъикос мекунад?
3. Дар баён сохтани афту андом, ҳислату хӯ асосан кадом калимаҳо истифода мешаванд ва чаро?

11. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки хондани он бароятон чӣ эҳсосе бахшид. Ойро нависед ва ҳифз кунед

Шунидам, ки марде муборакхузур,
Ба наздики шоҳ омад аз роҳи дур.
Ҳақонқшиносе, ҷаҳондидае,
Ҳунарманде, офоқгардидае,
Бузурге, забоноваре кордон,
Ҳакиме, сӯҳангӯе бисёрдон.

Саъди Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳо бар шарҳи кадом калима омадаанд?
2. Аз ҷиҳати сохт сифатҳоро муайян кунед.
3. Байти аввалро ба наср баргардонед ва гӯед, ки чӣ ҳодиса рух дод.

12. Матро аввал хонда гӯед, ки дар он кадом фасли сол тасвир шудааст. Сипас ҷумлаҳои сифатдорро нависед.

Аз наззори даштҳо, адирҳо, доманаҳои кӯҳсорон чашм ҳаловат мебарад, дил меболад. Онҳо дар ин фасли

гандумпазӣ ҳама зарнигор шудаанд. Дар ҳама ҷониб галлазорҳои тиллоранг дар шӯълаи офтоб медурахшиданд. Гандуми расида гӯё аз гармии офтоб шалпар шуда пинак рафта, хӯшаҳои вазнини худро ҳам намудааст. Гоҳ-гоҳ насими сабукпарвози кӯхистон бол афшонда, бо замзамаи латифи худ селҳои гандумро аз пинаки ширин бедор мекунад ва нозук-нозук алвонҷ дода мераксонад, бӯи диловези онро парешон намуда, ба димоғи даравгарон ва хирманкӯбон мерасонад. Дар ин фасли пурфайз суруди обшорон, чашмасорон, нахру сойҳои шӯхи кӯҳӣ, ки дар дараҳо танинандоз аст ва хониши пурқаҳқаҳаи кабакҳои дарӣ, ки гоҳ аз ин ҷо ва гоҳ аз он ҷо баланд мегардад, аҷаб нашъае дорад. Ба ин савтҳои тарабангез ва рӯхнавоз таронаи “майда”-хонии хирманкӯбон ҷӯр мегардад.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Манзараеро дар ёд дошта бошед, тасвир кунед.
2. Пешвандҳои сифатсозро ба ёд оварда, бо онҳо калимаҳо созед.
3. **Шалпар шудан**-ро дар ҷои шумо ҷӣ мегӯянд?

13. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва ҳар байти онро маънидод кунед.

Ба пайкори душман далерон фирист,
 Хужаброн ба новарди шерон фирист.
 Ба раъйи ҷаҳондидагон кор кун,
 Ки сайдозмуд аст гурги кӯхун.
 Матарс аз ҷавонони шамшерзан,
 Ҳазар кун зи пирони бисёрфан.
 Ҷавонони пилафкани шергир,
 Надонанд дастони рӯбохи пир.
 Хирадманд бошад ҷаҳондида мард,
 Ки бисёр гарм озмудаасту сард.
 Ҷавонони шоистаи бахтвар
 Зи гуфтори пирон напечанд сар.
 Гарат мамлакат бояд ораста,
 Мадеҳ кори маъзам ба навхоста.
 Сипохро макун пешрав ҷуз касе,
 Ки дар ҷангҳо буда бошад басе.

Ба хурдон мафармой кори дурушт,
Ки сандон нашојд шикастан ба мушт.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

хужаброн—далеру диловарон, шери беша
новард—чанг, разм
бисёрфан—донандаи тадбиру хилаҳои гуногун,
хилагар
бахтвар—бахтёр, соҳиби бахт
маъзам—азим, бузург
сандон—асбоби оҳангарӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байтҳои сифатдорро навишта, тарзҳои сохташудани онҳоро аниқ кунед.
2. Ба мазмуни порча ҳамфикред ё не? Чаро?
3. **Ҷаҳондида мард**-ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин аст?

14. Ҳикоятро хонед ва ҳадафи асосии онро аниқ сохта, шарҳ диҳед. Ғӯед, ки онро аз чӣ фаҳмидед.

Сағро гуфтанд:

—Сабаб чист, ки дар ҳар хонае, ки бошӣ, гадо гирди он нативонад гашт ва бар ҳар остонае, ки хуспӣ, аз он ҷо натавонад гузашт?

Гуфт:

—Ман аз хирсу тамаъ дурам ва ба бетамаию қаноат машхур; аз хоне ба лаби ноне қонеам ва аз бирёне ба хушкустухоне хурсанд. Аммо гадо суҳраи хирсу тамаъ аст ва муддаии ҷӯю мункири шабаъ, нони якҳафтааш дар анбону забонаш дар талаби нони якшаба ҷунбон; гизои даҳрӯзааш дар пушту асои дарюзааш дар мушт. Қаноат аз хирсу тамаъ дур асту қонеъ аз хариси томеъ нуфур.

ҚИТЪА

Дар ҳар диле, ки иззи қаноат ниҳод пой,
Аз ҳар чӣ буд хирсу тамаъро бибаст даст.
Ҳар ҷо ки арз кард қаноат матои хеш,
Бозори хирсу маъракаи озро шикаст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Шарҳи лугатҳо:

сухра—гирифтор
чӯъ—гуруснагӣ
шабаъ—серӣ
анбон—халта
дарюза—гадой
томеъ—тамаъкунанда
нуфур—нафрат кардан

Савол ва супоришҳо:

1. Муайян созед, ки сифатҳо аз кадом хиссаи нутк сохта шудаанд?
2. Қумлаи дуюмро бори дигар хонда, махсусияти онро шарҳ диҳед.
3. Қитъаро хифз кунед.

-
15. Порчаи манзумро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.
Кадам санъати бадеӣ дар ин порча истифода шудааст?

Лайлӣ чу камар ба равшанӣ чуст,
Маҷнун чу қасаб баробараш руст.
Лайлӣ ба суҳан париваше буд,
Маҷнун ба ҳикоят оташе буд.
Лайлӣ сумани хазоннадида,
Маҷнун чамани хазонрасида.
Лайлӣ зи бирун паранд меҳӯхт,
Маҷнун зи дарун сипанд меҳӯхт.
Лайлӣ сари зулф шона мекард,
Маҷнун дури ашк дона мекард.

Низомии Ганҷавӣ

Шарҳи лугатҳо:

камар—махтоб
чуст—чобук, чаккон
қасаб—най
руст—сабзидан
суман—ёсуман, гулест сафеду хушбӯ
паранд—матои абрешимии нафису харир

Савол ва супоришҳо:

1. Сифати феълиро ёбед ва он байтҳоро нависед.
2. Хусусияти сифатҳои феълиро баён кунед.
3. Байти чорумро ба наср баргардонед.

16. Порчаро хонда шарҳ диҳед. Гӯед, ки мазмуни онро кадом зарбулмасал ифода менамояд.

Азизи ман, сухани андешанокарда чун зари носанчида аст. Аввал бояд, ки бар худ андеша кунӣ ва накли ҳар фикреро бар маҳаки имтиҳон бизанӣ, он чи аз ҳаёлот афтад, онро ба зухур оӣ.

БАЙТ

«Сухан, к-он аз сари андеша н-ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашояд».

Самандари Турмизӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феълии дар матн буда чӣ хел сохта шудаанд?
2. Фарқи сифати феъли аз сифат дар чист?
3. Байт ба мазмуни фикра чӣ робита дорад?

17. Порча ва байтҳои зеро хонда маънидод кунед ва нависед. Гӯед, ки сифатҳои феълии мавҷуда кадом замонро ифода мекунанд.

1. Арастуи равшандили хушманд,
Сано гуфт бар тоҷдори баланд,
Ки доим ба дониш гироянда бош,
Дари бастагиро кушоянда бош.

2. Сӯи хона омад ба охистагӣ,
Ниғаҳ дошт мӯҳри забонбастагӣ.

3. Нишонаш падидасту ӯ нопадид,
Дари бастаро аз кӣ чӯяд калид.

Низомии Ганҷавӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феъли аз сифат ва феъли ҳол чӣ фарқ доранд?
 2. Кадом хусусияти сифати феъли онро бо феъл қарин мегардонад?
 3. Роҳҳои сохта шудани сифати феълиро шарҳ диҳед.
-

18. Шеърро ифоданок ҳонда гӯед, ки ба он кадом ифодаҳо муассирят бахшидаанд.

Фалак ба қомати пири хамида мемонад,
Чаҳон ба деҳаи торочдида мемонад.
Ниҳоли гул ба назар найзаест хунолуд,
Ба боғ сарв ба тири хазида мемонад.
Кадам сайд кушодаст синаро чу ҳадаф,
Ки абруёш ба камони кашида мемонад?
Зи чӯши долаву гул боғ шуд чунон гулгун,
Ки барги тоқ ба дасти бурида мемонад.
Зи баски аҳли чаҳон хуни якдигар хӯрданд,
Сари сипеҳр ба нори макида мемонад.
Ба дасти сабзхатон чоми лолагун дар боғ,
Ба чашми оҳуи сунбулчарида мемонад.
Замона оби тароват зи чӯи гулшан бурд,
Замини боғ ба чайби дарида мемонад.
Даруни чомаи рангини хеш дунёдор,
Ба кирмҳои бирешимтанида мемонад.
Макун насихати дунё ба мардум, эй воиз,
Ки ин сухан ба ҳадиси шунида мемонад.
Дилам зи ёди қафас, Сайидо, малул шавад,
Ба мурғи хонаи сайёддида мемонад.

Сайидои Насифӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои феълии дар шеър буда чӣ тавр сохта шудаанд?
 2. Муродифҳои **чаҳон**-ро ном бубаред ва гӯед, ки кадоме аз он танҳо хоси услуби бадеист.
 3. **Зи баски**-ро боз чӣ тавр ифода қардан мумкин аст?
-

19. Матро хонда ҳикмати онро дарёбед ва шарҳ диҳед.

Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас, ки доданд, зимоми зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал, сихати бадан; дуюм, эминӣ; сеюм, вусъати ризк; чаҳорум, рафики шафик; панҷум, фарогат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи вай бар оварданд.

ҚИТЪА

Ба панҷ мерасад асбоби зиндагонии хуш,
Ба иттифоқи ҳакимони шӯхра дар офок;
Фароғу эминию сихҳату кифофи маош,
Рафики хубсияр—ҳамдами нақӯахлоқ.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Шарҳи лугатҳо:

зимом—инон, лаҷом

шафик—меҳрубон, дилсӯз

фарогат—осудагӣ, оромия роҳат

хубсияр—хушхулқ, хушрафтор

Савол ва супоришҳо:

1. Мазмуни ҳикматро бо як ҷумла нависед.
2. Шумораҳои матро ёбед ва аз рӯи хелу сохт муайян кунед.
3. **Асбоб**-ро бори дигар талаффуз кунед ва ходисаи руҳдодаро шарҳ диҳед.

20. Порчаи манзумро хонед, мазмуни онро маънидод кунед.

Оё шумо ба гуфтаи Саъдӣ розид?

Мулоҳизаатонро баён созед.

Се касро шунидам, ки гайбат равост,
В-аз ин даргузаштӣ, чаҳорум хатост:
Яке подшоҳи маломатписанд,
К-аз ӯ бар дили халқ бинӣ газанд.
Ҳалол аст аз ӯ нақл кардан хабар,
Магар халқ бошанд аз ӯ барҳазар.
Дувум, парда бар беҳаёе матан,
Ки худ медарад пардаи хештан.

Зи хавзаш мадор, эй бародар, нигоҳ,
Ки ӯ медарафтад ба гардан ба чох.
Савум кажтарозуи норостхӯй,
Зи феъли бадаш ҳар чӣ донӣ, бигӯй.

Саъди Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

маломатписанд—сарзанишкунанда

газанд—осеб, зарар

барҳазар—боэҳтиёт

кажтарозуи норостхӯй—фиребгар, қаллоб

Савол ва супоришҳо:

1. Шумораҳоро нависед ва соҳти онҳоро муайян созед.
2. **Чор** дуруст аст ё **чаҳор**?
3. Порчаро хифз кунед.

21. Матиро хонед ва муайян кунед, ки сухан дар бораи чӣ меравад. Ҷумлаҳои шуморадорро нависед ва нумеративҳояшро шарҳ диҳед.

Шаҳри Насо, тангкӯчаи назди хавлии Фирдавсӣ. Дар пеши дар харе истодааст, ки ба вай ду хӯрчин бор карда шудааст. Аз дар Абӯалӣ ва Ҷузҷонӣ баромаданд, ҳар ду либосҳои тозаи озода пӯшидаанд. Онҳоро худи Фирдавсӣ гусел мекард.

Абӯалӣ бо шавк мегуфт:

—Ин як моҳе, ки дар манзили шумо гузаронидам, босаодаттарин моҳи зиндагии ман буд!

Онҳо дар пеши дар қарор гирифтанд. Абӯалӣ сар ҳам карда гуфт:

—Ба ман фотиҳа диҳед!

Фирдавсӣ чашмонашро пӯшида, лаҳзае фикр карда ва баъд бузургворона гуфт:

—Дар замони салтанати офатбори Маҳмуд қисмати ту ғарибию сарсонӣ аст. Ту на соҳиби хонаю чой шуда метавонӣ, на баҳравар аз осоишу ҳаловат. Саодати аёлу фарзанддорӣ, шунидани хандаи хушбахтонаи кӯдаконат ба ту муяссар нахоҳад шуд. Ҳақиқат хонаи ту, илму дониш ёри ту, хизмати халқ саодати туст. Дар хотир дор, ки шамшери ҳукмдорон аз маҳв кардани ту ва фикрҳои ту очизанд. Ҳазор

шамшер бар як дониш зафар ёфта наметавонад, аммо як дониш бар ҳазор шамшер зафар меёбад...

Абӯалӣ хомӯш истода гӯш мекард.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Нумеративҳои-то, дона, адад, чилд, сар, нафар, кулча-ро истифода бурда ҷумлаҳо тартиб диҳед.
 2. Сарсатри дуҷумро бори дигар хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед.
 3. Иншое нависед, ки дар он зиндагии шахсе тасвир ёфта бошад.
-

22. Матро хонед ва ҳадафи асосии онро муайян кунед.

Гӯед, ки мақсади асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст.

Чунин гӯянд, ки Парвиз Баҳроми Чӯбинро дар ибтидо некӯ медошт, чунон ки як соат бе ӯ набудӣ ва дар шаробу шикор ва хилват аз ҳештан ҷудо надоштӣ ва ин Баҳром савори ягона буд ва муборизу беҳамто. Магар рӯзе малик— Парвизро уммоли хирӣ сесад шутури сурхмӯй оварданд ва ба ҳар як хирворе аз ҳавоич ва дигар матоъ. Бифармуд, то ҳамчунон барои Баҳроми Чӯбин баранд, то ӯро дар матбах фароғе (осуда) бувад. Дигар рӯз Парвизро хабар оварданд, ки дӯш Баҳром гуломеро аз он хештан фурӯ кашид, бубаст, чӯб бизадаш. Парвизро ҳашм гирифт, гуфт:—Баҳромро ҳозир кунед.

Чун Баҳром биёмад, бифармуд, то аз силоҳхона теге понсад биёварданд. Гуфт:—Эй Баҳром, ҳар чӣ аз ин тегҳо нақӯтар аст, ҷудо кун.

Баҳром ҳамегузид, то теге саду панҷоҳе бигузид.

Гуфт:—Он чӣ хиёр турост, аз ин гузидаҳо берун кун.

Пас, Баҳром аз ин гузидаҳо ду тег ҷудо кард. Парвиз гуфт:—Акнун бифармой, то ин ду тегро дар як ниём бисозанд.

Пас, Баҳром гуфт:—Эй малик, ду тег дар як ниём некӯ наёяд.

Парвиз гуфт:—Ду фармондеҳ дар як шаҳр некӯ набошад.

Баҳром буни бунон дид, дарвақт бидонист, ки ӯ хато кардааст.

Парвиз гуфт:—Агар на он астї, ки туро бар ман ҳаққи хидмат бисёр аст ва бардоштаи хешро намехоҳам, ки бияфканам ва илло аз ту дарнагузаштаме. Ин корро даст боздор, ки худои таоло моро бар замин довар кардааст, на туро. Ҳар киро доварӣ бошад, холи он барои мо барбояд дошт, то он чї вочиби кунад, дар он боб ба ростї бифармоем ва агар баъд аз ин зердастею дирамхаридаро гуноҳе падид ояд, нахуст бояд ки маълуми мо кунї. Пас он чї вочиби ояд, таъдиб фармоем, то ҳеч касро ба новочиби ранҷе нарасад. Ин бор афв кардем.

Баҳром, ки чунин сипаҳсолоре буд, бо ӯ ин хитоб рафт, бо дигарї худ чї равад?!

аз «Сиёсатнома»-и Низомулмулк

Шарҳи лугатҳо:

Парвиз—номи подшоҳ, ки ӯро Хусрав гӯянд
Баҳроми Чубин—яке аз сардорони бомаҳорати
Ҳурмуз шоханшоҳи сулолаи Сосониён
уммол—коркунон, коргуздорон, амалдорон
хирї—хиротї
хирвор—боре, ки як ҳар мебардорад, ченаки вазн—
300 кг
хавоич—чамъ ҳоҷат, чизҳои зарурї
матбах—ошхона
хиёр—ихтиёр
буни бунон—таги кор
таъдиб—адаб, танбех, ҷазо

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матн чї ном мондан мумкин аст?
2. Шумораҳои матро нависед, сохт ва имлои онҳоро шарҳ диҳед.
3. Понсад ӯ панҷсад?
4. Ҷумлаи охиринро шарҳ диҳед ва муродифҳои сипаҳсолорро ном бубаред.

23. Ҳикоятро бодикқат хонед ва маънидод кунед. Мазмуни ҳикоятро мухтасар нависед.

Мардумозореро ҳикоят кунанд, ки санге бар сари солехе зад. Дарвешро маҷоли интиком набуд. Сангро нигоҳ

хамедошт, то замоне ки маликро бар он лашкарӣ хашм омад ва дар чоҳаш кард. Дарвеш андар омад ва санг дар сараш кӯфт.

Гуфто:

—Ту кистӣ ва маро ин санг чаро задӣ?

Гуфт:

—Ман фалонам ва ин ҳамон санг аст, ки дар фалон таърих бар ман задӣ.

Гуфт:

—Чандин рӯзгор кучо будӣ?

Гуфт:

—Аз чоҳат меандешидам, акнун ки дар чоҳат дидам, фурсат ганимат дониستم.

Носазоеро, ки бинӣ бахтиёр,
Оқилон таслим карданд ихтиёр.
Чун надорӣ нохуни дарранда тез,
Бо бадон он беҳ, ки кам гирӣ ситез.
Ҳар кӣ бо пӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард.
Бош то дасташ бибандад рӯзгор,
Пас ба коми дӯстон мағзаш барор.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

мардумозор—ситамагар, золим

солех—порсо, некмард

чоҳ—мақому мартаба

носазо—нолоик, бадкирдор

ситез—чангу чидол, душманӣ

сонди симин—дастони нозуку латиф

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷонишинҳои матро нависед ва хелҳои онро муайян кунед.
2. Ғӯед, ки ҷонишинҳо дар ҷумла чӣ нақше доранд?
3. **Маро** ва **манро**? Кадоме аз инҳо дуруст?
4. Муносибати шумо ба ҳикоя чӣ гуна аст.
Андешаҳоятонро изҳор кунед.
5. Порчаи шеърро хифз намоед.

24. Хикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар рафти хондан ҷонишинҳоро шарҳ диҳед. Хулосаю андешаатонро мухтасар нависед.

Чунин гӯянд, ки Нӯшервони одил дар айёми подшоҳии хеш хештанро бемор сохт ва устуворон ва аминонро бифармуд, то гирди подшоҳии ӯ бигарданд ва аз вайронаҳо хиште кӯҳна биоваранд, то бемории ӯро бад-он илоҷ кунанд. Ва ба мардумон чунон намуд, ки пизишкон дармони ӯ бад-он фармудаанд. Пас бигаштанд ва боз омаданд. Гуфтанд: “Дар вилояти малик ҳеч ҷое вайрон наёфтем ва на хишти куҳан”.

Нӯшервон шодмон шуд ва шукр кард ва гуфт: “Ман ин ба озмоиш кардам, ки бидонам, ки дар мамлакати ман ҷое вайрона мондааст ё на. Акнун ки намондааст, подшоҳӣ ба тамоm ва камол шуд, бихамдиллоҳи ва минна.

Ва бидон, ки кӯшиши он подшоҳони қадим ба ободон доштани ин ҷаҳон буд, аз баҳри он ки донистанд, ки ҳар чанд ободонӣ бештар, вилояти эшон бештар ва раият баанбӯхтар бувад. Ва низ донистанд, ки ҳокимони ҷаҳон рост гуфтаанд, ки дин ба подшоҳӣ ва подшоҳӣ ба сипоҳ ва сипоҳ ба хоста ва хоста ба ободонӣ ва ободонӣ ба адл устувор аст. Ва ба ҷавру ситам кардан ҳамдастон набудандӣ ва аз касони хеш бедод кардан раво надоштандӣ, ки мардумон бо ҷавру ситам пой надоранд ва шаҳрҳову ҷойҳо вайрон шаваду мардумон бигурезанд ва ба вилояти дигарон шаванд, то ободон вайрон гардаду подшоҳӣ ба нуқсон уфтад ва даҳл кам шаваду ганҷ тижӣ шавад ва айш бар мардумон талху бемаза гардад ва раият подшоҳи ҷобирро дӯст надораду ҳамеша бар вай дуои бад кунанд, то худой таъоло эшонро бархурдорӣ надихад ва зуд ҳалок шаванд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Шарҳи лугатҳо:

устуворон—калонҳо, сардорҳо

аминон—вакилон

ҷобир—золим, ҷабркунанда

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки кадом лаҳзаҳои хикоя бароятон маъқул афтод. Он ҷумлаҳоро бори дигар хонед.

2. Шундаед ва ё дидаед, ки шахси амалдоре чунин ва ё баръақс карда? Дар ин бора нақле нависед.
3. Муродифҳои ҷонишини **хеш**-ро номбар кунед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

25. Ҳикоятро хонед ва маънидод кунед. Чӣ ном ба мазмуни он мувофиқ аст? Ҷонишинҳои матиро нависед, хелу соҳт ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ғукӯ аз ҷуфти худ ҷудо монду меҳнати бечуфтиаш бар канори дарё нишонд: ҳар сӯ назаре меандохту хотири ғамдидаро аз ғами бечуфти мепардохт. Ноғаҳон:

МАСНАВИ

Моҳие дид дар миёни об,
 Ҳамчун оби равон равон ба шитоб.
 Ё ҷу микрозе аз сабикаи сим,
 Атласи сатҳи об аз ӯ ба ду ним,
 Ё ҷу эмин ҳилоле аз каму кост,
 Мутамоил ба ҷунбиш аз ҷапу рост.

Ҷун ғук вайро бидид, хотираш ба сӯҳбати вай кашид. Қиссаи бечуфтии худро дар миён оварду аз вай талаби мусоҳабат кард.

Моҳӣ гуфт:

—Мусоҳабатро муносибат дарбоист аст ва мусоҳиби нобоист сӯҳбатро ношоист. Маро бо ту чӣ муносибат? Маро ҷо дар қаъри дарёву туро манзил бар канори соҳил; маро даҳон хомӯшу туро забон пур аз хурӯш; туро кубҳи лиқо—сипари бало, ҳар кӣ шакли туро бинад, нахоҳад, ки бо ту нишинад; ва маро ҳусни манзар—сармоҷи хавфу хатар. Ҳар кӣ ба ҷамоли ман дида барафрӯзад, ҷашми тамаъ дар висоли ман дӯзад; мурғони осмон дар хавои мананду вухуши саҳро дар савдои ман; сайёдон ғоҳ ҷун дом дар ҷустуҷӯи ман бо ҳазор дидаву ғоҳ ҷун шаст аз барои орзуи ман бо пушти хамида.

Ин бигуфту роҳи қаъри дарё бардошт ва ғукро бар соҳил танҳо бигзошт.

ҚИТЪА

Бо касе маншин, ки набвад бо ту дар гавхар яке,
Риштаи пайванди сӯхбат иттиҳоди гавхар аст.
Чинсро бо чинсу бо ночинс агар гирӣ киёс:
Ин ба сони обу равган в-он чу ширу шаккар аст.

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи лугатҳо:

сабика—рехтаи тилло ё нукра
мутамоил—моилшуда
мусоҳибат—хамсӯхбатӣ
муносабат—бо ҳам нисбатдорӣ
кубҳ--зиштӣ, бадӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки бандакҷонишинҳо дар матн чӣ вазифаро адо мекунанд?
2. **Мехнати бечуфтияш**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Сарсатри дуҷуми ҳикоятро аз ёд кунед.
4. Байтро маънидод кунед ва гӯед, ки мазмуни он ба ҳикоят чӣ муносибат дорад:
Кунад ҳамчинс бо ҳамчинс парвоз,
Кабӯтар бо кабӯтар боз бо боз.
5. Ҳикоятро ҳифз кунед.

26. Шеърро ифоданок хонда муайян кунед, ки ҳадафи асосии шоир аз чӣ иборат аст. Ҷонишин ва бандакҷонишинҳоро ёбед ва вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ало, эй некрои нектадбир,
Чавонмарду чавонтабъу ҷаҳонгир!
Шунидам қиссаҳои дилфурӯзат,
Муборак бод солу моху рӯзат.
Надонистанд қадри фазлу роят
В-агарна сар ниҳодандӣ ба поят.
Ту некӯӣ куну дар Дачла андоз,
Ки эзид дар биёбонат диҳад боз.
Бадӣ карданду некӣ бо тани хеш,
Ту некӯкор бошу бад маяндеш.

Ки Саъдӣ ҳар чӣ гуяд, панд бошад,
Ҳариси панд давлатманд бошад.
Худоят носиру давлат муин бод,
Дуои некхоҳонат карин бод!
Муроду кому бахтат ҳамнишин бод,
Турову ҳар кӣ гуяд, инчунин бод!

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи луғатҳо:

некрӯй—касе, ки фикру тадбириаш дуруст, хайрхоҳ
роӣ—фикр

Дачла—номи дарёест дар Ироқ, ки номи қадимаш
Арванд

эзид—худо

ҳариси панд—талабқунандаи панд

носир—ёридиҳанда

муин—мададгор, ионатрасонанда

Савол ва супоришҳо:

1. Дар **шунидам** кадом бандакро дарёфтед? Шарҳ диҳед.
2. **Некгадбир** кадом ҳиссаи нутқ аст ва онро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
3. Дар мавзӯи “Некӣ куну ба об андоз” иншое нависед ва аз ҳодисаҳои дида ва шунидаатон истифода кунед.

УСЛУБҲОИ НУТҚ

27. Дониши худро ба ёд оварда, оид ба услубҳои нутқ маълумот диҳед. Гӯед, ки фикри хешро бо кадом услуб баён кардед.

Услуби публисистӣ содда ва нисбатан оммавӣ мебошад. Дар ин услуб маглаб бо ифодаҳои образнок ва ҷумлаҳои содда баён мегардад. Идею афкори ҷамъиятию сиёсӣ тавассути услуби мазкур баён мешавад.

Мақолаҳои рӯзномаю маҷаллаҳо дар ин услуб навишта мешаванд. Дар маҷлису машваратҳо ва ҷамъомадҳо низ аз услуби публисистӣ истифода менамоянд, зеро оҳанги даввату сафарбарӣ ба қору меҳнат махсусияти ин услуб махсус меёбад.

Услуби публисистӣ бо ҷаҳор хусусияташ аз дигар услубҳо фарқ мекунад:

а) дар рӯзномаю барномаҳо, садою симо ва дар ҷаласаю гирдиҷамоиҳо истифода мешавад;

б) баёни ахбор моҳияти ҷамъиятию сиёсӣ дошта, ба омма таъсир мерасонад;

в) аз рӯи мавзӯӣ рӯзмарра буда, хусусияти ташвиқию таблиғӣ дорад;

г) дорои махсусияти забонӣ аст: дар як матн ҳам воситаҳои бадеӣ ва ҳам гуфтугӯӣ дида мешаванд; ифодаҳои қолабӣ ва калимаҳо такроран истифода мегарданд.

28. Порчаҳоро ифоданок хонед. Гӯед, ки онҳо дар кадом шароити вазъият истифода мешаванд. Чӣ воситаҳои забонӣ онҳоро ҷаззоб гардониданд?

1. Ҷавонони гиромӣ! Кишвари худ—Тоҷикистонро самимона дӯст доред, барои ободу зебо гардонидани он аз дилу ҷон кӯшиш кунед ва дар ҳифзи марзу бумаш ҳамеша омода бошед. Ҳеч нагузored, ки аҳриманони дохилию хориҷӣ ба пайкари он захме бизананд.

Дар баробари қори халлоқона тамоми саъю кӯшиши худро барои фаро гирифтани дониш равона созед, зеро Тоҷикистон бо олимону адибон ва табибони ҳозику ҳунармандони мумтозаш зинда аст. Анъанаҳои устодон—С. Айнию М. Турсунзода ва Б. Гафуровро идома диҳед ва рӯҳи онҳоро шод гардонед!

2. Зери мафҳуми Ватан чиро мефаҳмед? Ватан ин кӯҳҳои осмонбӯси Помир, сарзамини зарҳези Вахшу Хатлон,

галлазори нопаддоканори Дангара, водии хамешабахору
файзбори Ҳисор, Зарафшони зарфишону теппакӯхҳои
маъданбори Хучанди бостон... Забони мо, фарҳангу таърихи
мо. Парчаму нишони мо. Чашмаҳои зулолу дарёҳои хурӯшон.

Ҳамаи он чизҳоеро, ки Ватан фаро мегирад, фаври ном
бурдан имконнопазир аст.

Вале чизи дигаре ҳаст, ки бо мурури замон ва гузашти
айём бештару қавитар мегардад. Ин муҳаббати Ватан аст.
Инсон ҳар қадар камол ёбаду ба пирӣ наздик шавад ё
бирасад, муҳаббати Ватан ба ҳамон андоза меафзояд.

**29. Матиро хонед ва гӯед, ки ба кадом услуб тааллуқ дорад.
Тақлидан матне тартиб диҳед ва бештар аз кадом
калимаю ифодаҳо истифода бурданатонро шарҳ диҳед.**

Сулҳ ва ҷанг—ин ду калимаи кӯтоҳи якҷиҷой тамоман
зидди якдигар буда, дар айни замон, ҳар яке аз инҳо як олам
маънии зидди ҳамдигарро ифода мекунад.

Сулҳ—ин парвариши кӯдакон, таълиму тарбияи ҷавонон,
осоиши пирон, хушбахтии оилагон, ободии ҷаҳон, аввалин
шароити пешравии ҷамъият, маданияту илму фарҳанг ва ба
ибораи кӯтоҳ, сулҳ ҳаёти хушбахтонаи инсоният аст.

Ҷанг—ин бо ғочии тоқатфарсо маҳв шудани кӯдакон,
кушта шудани ҷавонон, бо азобу уқубат ба охир расидани ҳаёти
пирон, бадбахтии оилагон, ҳаробӣ ва вайронии ҷаҳон, нест
шудани илму маърифат ва ба ибораи кӯтоҳ, ҷанг ва ваҳшонияти
гӯшношунуда ва бо бадбахтиҳои ҷашмнадида маҳв кардани
инсоният аст. Оташдиҳандагони ҷанг—оташдиҳандагони
ҷаҳон, кушандагони бачагон, ҷавонон, пирон, занон,
духтарон, несткунандагони илму маърифат ва бо ибораи
дигари кӯтоҳ оташдиҳандагони ҳаёти инсоният мебошанд.

Мирзо Турсунзода

**30. Порчаро хонед ва хусусиятҳои онро аниқ сохта,
ба кадом услуб мансуб буданашро шарҳ диҳед.**

Бухоро шаҳри бузург аст ва ободтарин шаҳрест андар
Мовароуннаҳр ва мустақари малики машриқ аст. Ва ҷои

намнок аст ва бисёр меваҳо ва бо обҳои равон. Ва мардумони вай тирандозанд ва гозипеша. Ва аз ӯ бисот ва фарш ва мусаллии намоз хезад некӯ, пашмин ва шӯра хезад, ки ба чойҳо бибаранд. Ва худуди Бухоро дувоздах фарсанг андар дувоздах фарсанг аст. Ва деворе ба гирди он хама дар кашида боз якбора ва хамаи работҳо ва деҳҳои он андаруни ин девор аст.

аз «Худуд-ул-олам»

31. Порчаро хонед ва муайян кунед, ки кадом хусусиятҳои онро аз услуби публицистӣ фарқ мекунонад.

Пастигав номи суғдӣ буда, маънояш пастии домани кӯҳ аст. Дар ҳақиқат, деҳа дар пастии ҳамвори домони кӯҳҳои баланд ва дар соҳили рӯди исёнғари Зарафшон воқеъ аст. Ба назар чунин мерасад; қаторкӯҳҳои азими Зарафшон ва Туркистон, ки аз ду тараф Пастигавро ихота намудаанд, онро дар бағал гирифтаанд ва садои навозишгари Зарафшон барояш лолоӣ мекунад. Боғоти сарсабзу пурсамар, чашмасорони мусалффо бо одамони нақӯдилу меҳнатӣ якҷо шӯҳрати ин деҳаро афзудаанд.

Вақте кас вориди Пастигав мешавад, гумон мебарад, ки ба як ғӯшаи дастнахӯрдан табиат омадааст. Садои хуштаки мурғони ҳилол, қаҳ-қаҳаи кабки дарӣ, қум-қуми кабӯтарони ваҳшӣ ва дигар парандагон бо садои рӯхангези обшорону бӯи гулу сабзаву раёҳин ба ҳам омехта, як олами рӯёиро падидор месозанд.

Бисёр аз навҳои дарахтони самарабахш, аз қабилҳои зардолу, тут, гелос, себ, ки бо таъми гуворо ва шаҳди ширинашон ном баровардаанд, аз Пастигав ба деҳоти гирду атроф пахн гардидаанд.

аз рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро матн ба се сарсатр чудо шудааст?
 2. Магар **рӯд** ҳам исёнғар мешавад?
 3. **Боғҳо** дуруст ё **боғот**?
 4. Иншое навишта дар он зодгоҳатонро тасвир созад.
-

32. Порчаро хонед ва ба кадом услуб тааллуқ доштани оиро муайян кунед. Аз чӣ пай бурдед, ки маҳз ба ин услуб мансуб аст.

Агар мо шараф хоҳем, агар мо номус хоҳем, агар мо иззату обрӯӣ хоҳем, агар мо ҳуқуқ хоҳем, ба иборати кӯтоҳ—агар мо ҳаёт хоҳем, бояд ки фурсат нагузаронда, чанг ба домони сайфу калам занем. Моро лозим аст, ки ҳар чӣ пештар ва бештар ба шохроҳи маориф ва танвири афкор раҳсипор гардида, аз байни худамон аҳли каламҳои намоён ба майдони мубориза расонем. Эҳтиёҷоти харрӯза ва нуқсоноти воқеаи худамонро ба воситаи матбуот музокара намуда, ба ҳар дарди худ аз ин маъҷуни (чанд сондае, ки бо асал омехта шудааст) мураккаб, яъне матбуот даво чӯем!!!

Бародарон! Агар ҳаёт чӯед, ба даст гиред сайфу каламро.
Садриддин Айни

ЗАРФ

33. Хонед ва ифодаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд.

1. Дӯст он бошад, ки айби ёрашро,
Ҳамчу оина **рӯ ба рӯ** гӯяд.
На ки чун шона бо ҳазор забон,
Аз қафо рафта **мӯ ба мӯ** гӯяд.

Саъдии Шерозӣ

2. Рост чӯ, **рост** нигар, **рост** гузин,
Рост гӯ, **рост** шунав, **рост** нишин.

Абдурахмони Қомӣ

3. **Дархол** ӯ бархоста, дасти шайх бибӯсид ва хушвақт ба сӯи манзил бозгашт.

аз «Ҳазору як шаб»

34. Хонда калимаи зарф-ро маънидод кунед ва гӯед, ки ба чӣ хулоса омадед.

1. Банда кай гардад он, ки бошад хур,
Натавон кард зарфи пурро пур.

Сапоӣ

2. Он қоғазхоро дар зарф ниҳодам.

Муҳаммад Авфӣ

3. Ва зарфи вазир наздик ба зарфи подшоҳ бошад.

Аҳмади Дошӣ

4. Зарф ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутк аст, ки аломати амалро нишон медиҳад.

Савол ва супоришҳо:

Боз кадом тобиши маъноии зарф-ро медонед?

35. Матиро хонед ва муайян кунед, ки ҳадафи асосии нависанда чист? Дар кадом ҷумла ҳадафи нависанда ифода ёфтааст? Зарфхоро ёбед ва гӯед, ки онҳо ба чӣ вобаста шудаанд.

Овардаанд, ки рӯзе Кисро хост, ки барнишинад ва атрофи мамлакатро тамошо кунад.

Рикобдор асп пеш кашид. Кисро худ болои асп овард, ногоҳ давол канда шуд ва Кисро бияфтод.

Дарсоат бифармуд то мирохӯрро сиёсат кунанд.

Ҷӯро оварданд.

Рикобдор гуфт: “Подшоҳ як калима аз ман истимоъ фармояд, баъд аз он ҳар сиёсат, ки фармояд, раво бошад”.

Кисро гуфт: “Чӣ мегӯӣ?”

Гуфт: “Эй подшоҳ, ту подшоҳи оламиёни ва аспи ту подшоҳи аспон. Даволи бечора токати кашиши ду подшоҳ кучо дорад?!”

Кисроро ин сухан бағоят хуш омад ва ӯро афв кард ва ташриф дод.

Муҳаммад Авфӣ

Шарҳи лугатҳо:

Кисро—шакли арабишудаи номи Хусрав (Хисрав)

рикобдор—касе, ки рикоби аспи подшохро

гирифта, ўро савор мекунал
давол—тасмаи чармини узангу
истимоъ фармудан—гӯш кардан
сиёсат кардан—тарсондан, чазо додан
ташриф додан—чома бахшидан

Савол ва супоришҳо:

1. **Рикобдор**-ро аз чихати сохт аниқ созед.
 2. Ифодаи **Кисроро ин сухан хуш омад**-ро ба таври дигар баён кунед.
 3. Ба талаффуз ва имлои **афв** диққат кунед.
 4. **Ташриф овард**-ро шарҳ диҳед.
-

Зарф калимаест, ки аломати амалро фахмонида ба саволҳои кай?, чӣ тарз?, чӣ тавр?, кучо?, чӣ қадар? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад.

Дарҳол Ҳасан бархоста, дари хона бар хештан бибаст.
Чун абёт ба анҷом расид, саҳт бигрист.

Фардо дар интизори шумо хоҳам буд. Ҳасан охиста-оҳиста аз каср фуруд омад ва ба манзили хеш бирасид.

Калимаҳои дарҳол, саҳт, фардо ва охиста-оҳиста зарф буда, аввала дар замони кӯтоҳ, дуҷумӣ миқдору дараҷа, сеҷумӣ замон ва чорумӣ тарзи иҷрои амалро шарҳ медиҳад.

36. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро мухтасар нақл кунед.

Гӯед, ки моҳияти асосии ҳикоят дар қадом байт омадааст. Онро шарҳ диҳед.

Рӯбоҳе бо гурге дами мусодақат мезад ва қадами мувофақат мениҳод. Бо якдигар ба боге гузаштанд: дар устувор буду деворҳо пурхор. Гирди он гардиданд, то ба сӯроҳие расиданд: бар рӯбоҳ фароҳу бар гург танг. Рӯбоҳ осон даромаду гург бо заҳмати фаровон. Ангурҳои гуногун диданду меваҳои рангоранг ёфтанд. Рӯбоҳ зирак буд, холи берун рафтаиро мулоҳаза кард ва гурги гофил чандон, ки тавонист, бихӯрд. Ногоҳ боғбон оғоҳ шуд: ҷӯбдасте бардошту рӯй бар эшон ниҳод. Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯроҳ бичасту гурги

бузургшикам дар он чо маҳкам шуд. Боғбон ба вай расиду
чӯбдасте кашид, чандонаш бизад, ки на мурд, на зинда, пӯст
даридаву пашм канда аз он тангной берун рафт.

КИТӢА

Зӯрмандӣ макун, эй хоча, ба зар,
К-охири кор забун хоҳӣ рафт.
Фарбехат кард бaсе неъмату ноз,
З-он бияндеш, ки чун хоҳӣ рафт?!
Бо чунин чусса, надонам, ки чӣ сон
Ба дари марг бурун хоҳӣ рафт!

Абдурахмони Чомӣ

Шарҳи лугатҳо:

мусодақат—садоқат
забун—нотавону заиф

Савол ва супоришҳо:

1. Сифатҳои матро ёбед ва ба чӣ вобаста шудани онҳоро шарҳ диҳед.
2. Хусусияти сифатҳоро бар асоси мисолҳои матн баён кунед.
3. **Рангоранг** чӣ тавр сохта шудааст? Чанд сифати бо ин қолаб сохтаро ёбед.
4. Кадом ифодаҳои матн чун шеъранд. Онҳоро ёбед ва дар хотир нигоҳ доред.

-
37. Матро бодикқат хонед ва гӯед, ки чӣ натиҷа бардоштед. Дар бораи Ҳофиз боз чӣ қисса ё ҳикоятро шунида ва ё хондаед, ба ёд оварда, таассуроти хешро мухтасар баён созед.

ТАҚЛИД

Ҳофизо, дилам мехоҳад аз шеваи ғазалсароии ту тақлид кунам. Нахуст ба маънӣ андешам ва он гоҳ бад-он либоси алфози зебо пӯшам. Ҳар каломро ду бор дар кофия наёвардам, магар он ки бо зоҳире яқсон маъноӣ чудо дошта бошад. Дилам мехоҳад, ҳамаи ин дастурҳоро ба кор бандам, то шеъре чун ту, эй шоири шоирони ҷаҳон, суруда бошам!

Эй Ҳофиз, ҳамчунон ки чарақае барои оташ задан ва сӯхтани шаҳри импературон кофӣ аст, аз гуфтаи шӯрангези ту чун оташе бар дилам нишаста, ки саропои ин шоири олмониро дар табу тоб афкандааст.

Ҳофизо, хешро бо ту баробар ниҳодан чуз нишони девонагӣ нест.

Ту он киштие, ки мағрурона бод дар бодбон афкандааст, то синаи дарёро бишкофад ва пой бар сари амвоч ниҳад ва ман он тахтапораам, ки беҳудона силихӯри укёнусам. Дар дил сухани шӯрангези ту гоҳ мавче аз паси мавчи дигар мезояд ва гоҳ дарёе аз оташ талотум мекунад. Аммо маро ин мавчи оташин дар ком фурӯ мебарад ва гарқа мекунад.

Бо ин ҳама, ханӯзам чуръати он аст, ки хешро муриде аз муридони ту шуморам, зеро ки ман низ чун ту дар сарзамине гарқи нур зистам ва ишқ варзидам.

Göte

Савол ва супоришҳо:

1. Зарф ва сифатхоро аз матн ёфта, дар муқоиса фарқияти онҳоро муайян созед.
2. Ифодаи **сухани шӯрангез**-ро шарҳ диҳед.
3. **Мавчи оташин** гуфта чиро дар назар дорад?

-
38. Порчаи манзумро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
Гӯед, ки кадом лаҳзаи он бароятон муассир буд ва чаро?
Дар ҳаёт чунин ҳодисаро мушоҳида кардаед?
Ҳодисаи ҳаётини дида ва ё шундаатонро ба шакли нақл нависед.
Нақлро чӣ унвон муносибтар аст?

Навҷавони қайсаре бо карру фар
Субҳгоҳе дошт аз роҳе гузар
Н-озмуда харчу дахли зиндагӣ,
Ночашида бори нахли зиндагӣ.
Кай назар кардӣ ба сангу обу гил...
Бо салобат роҳ паймудӣ чу фил...
Аз қазо он субҳ пире нотавон,
Бо сари ҳам қад-қади раҳ буд равон.
Чехраи ӯ аз арақ нам буд, нам,
Қоматаш мисли камон ҳам буд, ҳам.

Навчавони кӯтаҳандеш он замон
Гуфт:—Бобо мефурӯшӣ ин камон?
Пир посух дод ӯро, к:—эӣ чавон,
Ман ҳам амсоли ту будам як замон.
Рост буд ин қоматам чун найшакар,
Мӯйҳо катрону рӯ рашки қамар.
Бозувоне доштам чун кӯҳкан,
Буд дандонҳои ман хорошикан.
Борҳо рафтам ба майдони набард,
Қисми душманро намудам гард-гард.
Лекин аз бемехрии чун ту, чавон,
Низ аз захми чунин неши забон,
Ин тани бечораам ранчур гашт,
Нур аз чашмам, дарего, дур гашт.
Қоматам ҳамбиду мӯям шуд сапед,
Дасту по ларзад кунун чун барги бед.
Пир гардӣ гар ту ҳам, эӣ навчавон,
Медихад айём бепул ин камон!

Собир Зикирзода

Савол ва супоришҳо:

1. **Кӯтоҳандеш**-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
2. Дар нақли навиштаатон аз сифат бештар кор гирифтед ва ё аз зарф, чаро?
3. **Гард-гард**-ро чӣ тавр мефаҳмед ва он зарф аст ва ё сифат?

Зарфҳо дорои хусусиятҳои махсусанд, ки асоситаринашон инҳоянд:

- а) бандаки изофӣ қабул накарда, дар алокаи ҳамроҳӣ меоянд;
- б) асосан бо феълҳо вобаста мешаванд;
- в) шакли чамъ надоранд;
- г) бо пешоянду пасоянд намеоянд;
- д) дараҷаи одию киёсӣ доранд.

39. Матиро хонед ва нуктаи асосии онро шарҳ диҳед. Боз кадом шоиронро медонед, ки ба чунин ахвол гирифта шудаанд.

ИЛОЧ

Ҳофиз, ки баъдҳо аҳли маънӣ Лисонулғайбаш хонданд, дар зиндагии шахсӣ саҳт бебарор буд. Аслаш онҳое, ки навҷӯю навҷӯ ҳастанд, онҳое, ки асос мегузоранд, ҳаёти осуда ба сар бурда наметавонанд. Чунки нав гуфтан хоҳу нохоҳ кӯхнаро шикастан аст. Кӯхнаро шикастан ҳамеша душвор-одат балоиҷон. Аксарияти одамон ҳолатҳои одатиро меписанданд, ду-се нафаре, ки намписанданд, вой бар холашон!

Ҳофизи навҷӯю навҷӯ низ дар замони худ ба ҳамин ҳол гирифта буд. Душманони бешумору дӯстони башумор дошт. Аз душманон кавитаринашон Шох Шучоъ ва маддоҳи ӯ Имоди Фақеҳ буданд, ки ҳар ду ҳам шоири сустаке доштанд. Аз дӯстон фақат Мавлоно Зайниддин, ки ҳукм надошт, вале окили тавоно буд. Як газали Ҳофиз чунин байт дошт:

Гар мусулмонӣ аз ин аст, ки Ҳофиз дорад,

Оҳ, агар аз паси имрӯз бувад фардое.

Ба айбҷӯён дастаки зӯре пайдо шуд-ғояи осори Ҳофиз вайрон аст! Шох Шучоъ ва Имоди Фақеҳ касд карданд, ки бо ҳамин шиор эътибори Ҳофизро паст зананд ва дар кафшпартои маърақаҳо андозанд. Онҳо, ки ҳукми замон доштанд, Ҳофизро “муртаду мулҳид” эълон карданд. Ҳукм бароварданд, ки ӯ аҳкоми шариятро пос намедорад.

Ҳофиз ханӯз “Девон” надошт. Дастанвисҳояш ба дасти дӯстонаш буд. Вақте ки чунин айбро ба гардани ӯ бастанд, дӯстон ҳам аз тарс парешон шуданд ва мусаввадаҳои дар хона дошташонро сӯзониданд, ки худро аз вартаи бало нигоҳдоранд.

Ҳофиз дарди дил назди шайх Мавлоно Зайниддин бурд:

—Имдоди шумо мебояд,—гуфт.

Шайх ба риши замон ханда зад ва маслиҳат дод:

—Бо фуқаро бо забони худашон бояд сухан гуфт. Бинобар ин як байт пеш аз он бояд биёварӣ, ки ин мазмунро ба тариқи накли қавл ривоят кунад, зеро “накли куфр, куфр нест”.

Ҳофиз илова кард:

Ин ҳадисам чӣ хуш омад, ки сахаргоҳ мегуфт,

Ба дари майкадае бо дафу най тарсое:

Гар мусулмонӣ аз ин аст, ки Ҳофиз дорад,
Ох, агар аз паси имрӯз бувад фардое!..
Гиребонаш аз дасти айбҷӯён халос шуд.

Ҷури Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зеринро, ки зарф ва сифат доранд, ёфта нависед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
2. **Аҳли маънӣ** кироанд?
3. **Дастак** ба кадом маъно омадааст? Маъноҳои дигари онро гӯед.
4. **Дӯстони башумору душманони бешумор**-ро чӣ тавр мефаҳмед?

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ЗАРФ НАҚШАИ ТАҲЛИЛ

- I. Кадом ҳиссаи нутқ аст. Маълумоти умумӣ.
- II. Аломатҳои морфологӣ:
 - 1) ҳиссаи мустақили нутқ буда, тағйир намеёбад;
 - 2) бандики изофӣ, соҳибӣ ва шахсӣ қабул накарда, ба шакли ҳаммаъноӣ;
 - 3) дараҷаи қиёсӣ дорад;
 - 4) бо пешоянду пасоянд намеояд.
- III. Вазифаи синтаксисӣ.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛ

Сухан меронд сарбаста, ниҳон мебошад маъниро,
Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё.

М. Туреунзада

Сарбаста—зарф буда, тарзи иҷрои амалро мефаҳмонад; тағйир намеёбад ва дараҷа дорад—сарбастатар: он дар ҷумла ба феъл вобаста гафта (сарбаста—чӣ тарз?) ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадааст.

галлазори нопадоканори Дангара, водии хамешабахору
файзбори Ҳисор, Зарафшони зарфишону теппакӯхҳои
маъданбори Хучанди бостон... Забони мо, фарҳангу таърихи
мо. Парчаму нишони мо, Чашмаҳои зулолу дарёҳои хурӯшон.

Ҳамаи он чизҳоеро, ки Ватан фаро мегирад, фаври ном
бурдан имконнопазир аст.

Вале чизи дигаре ҳаст, ки бо мурури замон ва гузашти
айём бештару қавитар мегардад. Ин муҳаббати Ватан аст.
Инсон ҳар қадар камол ёбаду ба пирӣ наздик шавад ё
бирасад, муҳаббати Ватан ба ҳамон андоза меафзояд.

**29. Матиро хонед ва гӯед, ки ба кадом услуб тааллуқ дорад.
Тақлидан матне тартиб диҳед ва бештар аз кадом
калимаю ифодаҳо истифода бурданатонро шарҳ диҳед.**

Сулҳ ва ҷанг—ин ду калимаи кӯтоҳи якҷиҷой тамоман
зидди якдигар буда, дар айни замон, ҳар яке аз инҳо як олам
маънии зидди ҳамдигарро ифода мекунад.

Сулҳ—ин парвариши кӯдакон, таълиму тарбияи ҷавонон,
осоиши пирон, хушбахтии оилагон, ободии ҷаҳон, аввалин
шароити пешравии ҷамъият, маданияту илму фарҳанг ва ба
ибораи кӯтоҳ, сулҳ ҳаёти хушбахтонаи инсоният аст.

Ҷанг—ин бо ғочии тоқатфарсо маҳв шудани кӯдакон,
кушта шудани ҷавонон, бо азобу уқубат ба охир расидани ҳаёти
пирон, бадбахтии оилагон, ҳаробӣ ва вайронии ҷаҳон, нест
шудани илму маърифат ва ба ибораи кӯтоҳ, ҷанг ва ваҳшонияти
гӯшношунда ва бо бадбахтиҳои ҷашмнадида маҳв кардани
инсоният аст. Оташдиҳандагони ҷанг—оташдиҳандагони
ҷаҳон, кушандагони бачагон, ҷавонон, пирон, занон,
духтарон, несткунандагони илму маърифат ва ба ибораи
дигари кӯтоҳ оташдиҳандагони ҳаёти инсоният мебошанд.

Мирзо Турсунзода

**30. Порчаро хонед ва хусусиятҳои онро аниқ сохта,
ба кадом услуб мансуб буданашро шарҳ диҳед.**

Бухоро шаҳри бузург аст ва ободтарин шаҳрест андар
Мовароуннаҳр ва мустақари малики машриқ аст. Ва ҷои

намнок аст ва бисёр меваҳо ва бо обҳои равон. Ва мардумони вай тирандозанд ва гозипеша. Ва аз ӯ бисот ва фарш ва мусаллини намоз хезад некӯ, пашмин ва шӯра хезад, ки ба чойҳо бибаранд. Ва худуди Бухоро дувоздах фарсанг андар дувоздах фарсанг аст. Ва деворе ба гирди он хама дар кашида боз якбора ва хамаи работҳо ва деҳҳои он андаруни ин девор аст.

аз «Худуд-ул-олам»

31. Порчаро хонед ва муайян кунед, ки кадом хусусиятҳои онро аз услуби публицисти фарқ мекунонад.

Пастигав номи сугдӣ буда, маънояш пастии домани кӯҳ аст. Дар ҳақиқат, деҳа дар пастии ҳамвори домони кӯҳҳои баланд ва дар соҳили рӯди исёнғари Зарафшон воқеъ аст. Ба назар чунин мерасад; қаторкӯҳҳои азими Зарафшон ва Туркистон, ки аз ду тараф Пастигавро ихота намудаанд, онро дар бағал гирифтаанд ва садои навозишгари Зарафшон барояш лолоӣ мекунад. Боғоти сарсабзу пурсамар, чашмасорони мусаффо бо одамони нақӯдилу меҳнатӣ якҷо шӯҳрати ин деҳаро афзудаанд.

Вақте кас вориди Пастигав мешавад, гумон мебарад, ки ба як гӯшаи дастнахӯрдан табиат омадааст. Садои хуштаки мурғони хилол, қаҳ-қаҳаи кабки дарӣ, қум-қуми кабутарони ваҳшӣ ва дигар парандагон бо садои рӯхангези обшорону бӯи гулу сабзаву раёҳин ба ҳам омехта, як олами рӯёиро падидор месозанд.

Бисёр аз навҳои дарахтони самарабахш, аз қабилҳои зардолу, тут, гелос, себ, ки бо таъми гуворо ва шахди ширинашон ном баровардаанд, аз Пастигав ба деҳоти гирду атроф пахн гардидаанд.

аз рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро матн ба се сарсатр ҷудо шудааст?
2. Магар **рӯд** ҳам исёнғар мешавад?
3. **Боғҳо** дуруст ё **боғот**?
4. Иншое навишта дар он зодгоҳатонро тасвир созад.

НАВЪҲОИ ЗАРФ

Зарфҳо аз рӯи маъно ба навъҳои зайл: тарзи амал, замон, сабаб, миқдор ҷудо мешаванд.

42. Порчаро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед.

Дӯст он аст, ки маъиби дӯст,
Ҳамчу оина **рӯ ба рӯ** гӯяд.
На ки чун шона бо ҳазор забон,
Аз кафо рафта **мӯ ба мӯ** гӯяд.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаи манзумро ба наср баргардонидани нависед.
2. Зарфҳоро ёфта, нави онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар вақти ба наср баргардонидани чӣ ходисаро пай бурдед?

Зарфи тарзи амал чӣ гунагии ҳолати иҷрои амал (феъл)-ро мефаҳмонад ва ба саволҳои чӣ гавр?, чӣ тарз?, дар кадом ҳолат? ҷавоб мешавад. Чунон ки дидаед, дар порчаи боло “**рӯ ба рӯ**” ва “**мӯ ба мӯ**” тарзи иҷрои амалро мефаҳмонанд.

Зарфҳои тарзи амал дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд: Қитъаи ӯ дар Бухоро **даст ба даст** ва **дахан ба дахан** мегардад.

43. Порчаро бодиккат хонед ва гӯед, ки дар он кадом ходиса тасвир шудааст.

Мо як-ду хомаро гашт карда, як каллапӯш занбурӯги хӯрдашудани чидем. Дар ҳамин вақт шамол хеста, ҳаво вайрон шудан гирифт, то ба лаби рӯд омадани мо вазиши бод шиддат карда, ҳаворо гарду губор фуру гирифт. Молҳо бесаришта шуданд. Бачагон “**хою бош**” гуфта ба пароканда шудани онҳо монӣ мешуданд. Эргаш ҳам подаи худро

туб карда ба канори рӯд, ки як қадар аз регзор чуқуртар буд, фурувард.

—Рег кӯчида истодааст,—як бача аз болои хомаи рег бо оханги хаячономез гуфт.

Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ давидам. Шамол аз тарафи шимолу шарқӣ меомад. Ман пуштамро ба тарафи омади шамол карда, якрӯя роҳ рафта базӯр ба рӯи хомаи рег баромадам. Рег монанди оби истодае, ки дар шамол лаппиш хӯрад, лаппида-лаппида, оҳиста-оҳиста пеш меомад ва қабатҳои рӯи рег лаппиш хӯрда ба канори рӯд мешориданд ва қабатҳои зерин таппида аз дунболи онҳо ба ҳаракат мебаромаданд. Шамол горафт шиддат мекард ва рӯи ҳаво аз ғубор тиратар мешуд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зарфдорро нависед ва ба кадом навъ тааллуқ доштани он зарфҳоро муайян кунед.
2. Гӯед, ки **хома** чӣ маъно дорад? Шарҳ диҳед, ки дар ин байт ба кадом маъно омадааст.

Гуфто, ки на коғазу на хома,
Чун боз диҳам ҷавоби нома!

Низомии Ганҷавӣ

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалро фаҳмонда, ба саволи кай? ҷавоб мешавад: дина, имрӯз, парер, порсол, ҳанӯз, холо, фардо, шабошаб, алҳол, баъд, пагоҳ-беғох. Зарфҳои замон дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд.

Дирӯз баъди борон тирӯ камон баромад. (М. Т.)

Соро баъд Ятимро дар оғӯши худ гирифт. (С. А.)

Муқаддамтар аз ҳар таом нон аст.

- 44. Хикоятро хонед ва гӯед, ки хикмати он дар чист? Ба хикоят чӣ ном гузоштан мумкин аст?**

Ҳаҷӣ чанд рӯзе муздури хайёте (дӯзанда) буд. Рӯзе устодаш косаи асал ба дӯкон бурд. Хост, ки ба коре равад, Ҳаҷиро гуфт:

—Дар ин коса захр аст, зинҳор то (мабодо) нахӯрӣ, ки халок шавӣ!

Гуфт:

—Маро ба он чӣ кор аст?

Чун устод бирафт, Ҳачӣ васлаи (порчаи мато) чома ба таррор (дузд) дод, аз пора нони фузуне бистуд ва бо он асал батамом бихӯрд. Устод боз омад, васла маталабид. Ҳачӣ гуфт:

—Маро мазан, то (ки) рост бигӯям. Ҳол он ки ман гофил шудам, таррор васла бирабуд. Ман тарсидам, ки ту биёӣ ва маро бизанӣ. Гуфтам захр бихӯрам, то боз оӣ, ман мурда бошам. Он захр, ки дар коса буд, тамома бихӯрдм ва ҳанӯз зиндам. Боқӣ ту медонӣ.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳои зарфдорро нависед ва шарҳ диҳед, ки зарфҳо ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд.
2. Зарфҳои замонро муайян карда гӯед, ки кадоми онҳоро муродифҳояшон иваз мекунад.
3. **Бирабуд** аз **рабуд** ва **бурд** фарқе дорад ё на?
4. Пешванди **би**-дар феълҳо чӣ нақше дорад?

Зарфи сабаб сабаби ба амал омадан ё наомадани амалро ифода мекунад ва ба саволҳои чаро?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад: **ноҷор**, **ноилоч**, **сахван**, **мачбуран**, **беихтиёр**, **тасодуфан**, **хоҳ-нохоҳ**, **беҳуда**, **хоҳу нохоҳ**, **хоҳам-нохоҳам**.

Зарфи сабаб дар чумла ба вазифаи холи сабаб меояд:

Нависанда Меҳрдод туфайли рӯзномае, ки кадоме **тасодуфан** афтонда буд, аз хамаи ин огоҳ гашт.

Оҳуи захмие аз дунболагирни сайёли ҷавон **ноилоч** монда, худро ба вартае афканд.

Охувон... аз таъкиби одам ё дарандае **ноҷор** мемонданд, худро ба он афканда **нобуд** месохтанд.

45. Матиро хонед ва мазмуни онро накл кунед. Ҳадафи асосии он чист? Ба мати кадом номро муносиб медонед?

Чунон шунидам, ки марде ба сахаргоҳ ба торикӣ аз хона берун омад, то ба гармоба равад. Дар роҳ дӯстero аз он хеш бидид. Гуфт:

—Мувофиқат кунӣ бо ман то гармоба равем.

—Дӯст гуфт:

—То ба дари гармоба бо ту ҳамроҳӣ кунам, лекин дар гармоба натавонам омад, ки шугле дорам.

То ба наздики гармоба бо вай бирафт, ба сари дуруҳӣ расиданд ва ин дӯст пеш аз он ки дӯстро хабар диҳад, бозгашт ва ба роҳи дигар бирафт.

Иттифокро тарроре (дузде) аз паси ин мард ҳамеомад, то ба гармоба равад ба таррорӣ хеш. Аз қазо ин мард боз нигарист, таррорero дид. Ва ханӯз торик буд, пиндошт, ки ӯ дӯсти ӯст. Сад динор дар остин дошт, бар дасторча баста, аз остин берун кард ва бад-он доду гуфт:

—Эй бародар, ин амонат аст, бигир, то ман аз гармоба бароям, ба ман боздиҳӣ!

Таррор аз вай биситонд ва ҳамон ҷо мақом кард. То вай аз гармоба баромад, равшан шуда буд. Ҷома пӯшиду рост бирафт. Таррор ӯро бозхонду гуфт:

—Эй ҷавонмард, зари хеш бистону пас бирав, ки имрӯз ман аз шугли хеш бозмондам аз ҷиҳати амонати ту!

Мард гуфт: Ин амонат чист ва ту чӣ мардӣ?

Таррор гуфт:—Ман марде таррорам ва ту ин зар ба ман доӣ, то аз гармоба барой.

Мард гуфт: Агар таррорӣ, чаро зари ман набурдӣ?

Таррор гуфт: Агар бар саноати хеш бурдаме, агар ин ҳазор динор будӣ, наандешидаме аз ту ва як ҷав боз надодаме, валекин ту ба зинҳор ба ман супурдӣ ва дар ҷавонмардӣ набошад, ки ба зинҳор ба ман омадӣ, ман бар ту ноҷавонмардӣ кардаме, шарти мурувват набудӣ.

Унсурудмаолиш Кайковус

Савол ва супоришҳо:

1. Амонат-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Зарфҳои матиро ёфта, аз рӯи маъно шарҳ диҳед.
3. Мазмуни матиро мухтасар нависед.

46. Порчаи манзумро хонед ва маънидод кунед. Натиҷаи бардоштаатонро мухтасар нависед.

Чу хоҳӣ, ки фардо барӣ меҳтарӣ,
Макун душмани хештан кехтаре.
Ки чун бигзарад бар ту ин салтанат,
Бигирад ба каҳр он гадо доманат,
Макун, панча аз нотавонон бидор,
Ки гар бифканадат, шавӣ шармсор.
Ки зишт аст дар чашми озодагон,
Бияфтодан аз дасти афтодагон.
Бузургони равшандили некбахт,
Ба фарзонагӣ тоҷ бурданду тахт.
Ба дунболаи ростон қач марав,
В-агар рост хоҳӣ, зи Саъдӣ шунав.

Саъдии Шерозӣ

Шарҳи лугатҳо:

меҳтарӣ—бузургӣ

кехтар—хурд, майда

панча—чангол, зӯрозмоӣ

фарзонагӣ—доноӣ, хирадмандӣ

Савол ва супоришҳо:

1. **Хештан** дар назм кадом шаклхоро дорад.
2. **Зишт**, яъне чӣ? Онро истифода бурда чумлае тартиб диҳед.
3. Дар **дунбола** чӣ ҳодисаи забониро мушоҳида мекунед? Ба ин монанд калимахоро ном баред ва навишти онҳоро дар хотир нигоҳ доред.
4. Байти охиrho ба наср баргардонед.

Зарфи миқдор миқдору андозаи иҷрои аломат ва амалро ифода карда, ба саволҳои чӣ қадар?, чӣ андоза?, чӣ қадарӣ? ҷавоб мешавад: бисёр, хеле, андак, кам, зиёд, як миқдор, бағоят, чудо, ду-ду, чор-чор, тоқа-тоқа.

Зарфи миқдор дар ҷумла ба вазифаи ҳоли миқдор меояд: Дар баҳор тоқзори дарахтзор бағоят хурраму

дилкушо гардида буд. (С.У.) Бо нияти ба шахр рафтан кӯшиш мекардем, ки камтар хӯрем ва зиёдтар захира кунем. (С. У.) Сарбозони дигар ҳам як-як, ду-ду омадан гирифтанд.

47. Чумлаҳоро хонед ва зарфҳои микдорро ёфта гӯед, ки ба кадом калимаҳо вобаста шудаанд:

1. Шағол ва Самак аз овардани дояи ҷоду бағоят хурраму шодмон шуданд.

2. Мардум ҳам ду-ду, чор-чор аз пасу пеш мерафтанд. (С. А.)

3. Ман кам-кам аз тарҷумаи ҳоли Қорӣ-Ишқамба хабардор шудам. (С. А.)

4. Дар аввали сӯхбат пирамард як қадар амри маъруф фурухт. (С. А.)

48. Матро хонед ва мулоҳизаатонро баён кунед.

Агар ҳамин гуна ҳодисаро дида ва ё шунда бошед, андешаатонро туфайли нақл баён намоед.

Тӯтапошиш ин ҳикояро бо образҳои бисёр равшан ва бо тасвирҳои соддаи халқӣ бағоят дилҷасп нақл карда буд. Бо вучуди хурдсолӣ ман ва дигар шунавандагон бо шундани ин воқеа ба ҳаяҷон омада будем. Ҳайфо, ки ман таъбир ва тасвирҳои он кампирро аз ёд баровардам ва дар ин вақт, ки аз замони шунданам ин ҳикояро шасту чанд сол гузаштааст, маҷбур шудам, ки бо забони худам нависам, лекин ба қадри имкон кӯшиш намудам, ки умуман содда шавад. Дар ҳар ҳол ман он кампири 80-солаи бесаводно дар ҳикоябандии воқеаҳо устои аввалини худ мебудам ва ўро ҳар вақт ба некӣ ёд мекунам.

Тӯтапошиш дар ҳикоянақлкунӣ умуман бисёр ҳунарманд буд. Як бегоҳӣ, ки ҳанӯз шаб торик нашуда буд, модарам ба ман як коса ширбиринҷ дод, ки ба кампир бурда диҳам. Ошро бурда додам, кампир ба ман гуфт:

—Андак нишин, ман ошро хӯрда косаро медиҳам, гирифта мебарӣ ва модарат дар қатори деғу табақ инро ҳам шуста мемонад.

Ман нишастам. Дар ҳамон вақт писари Устохоҷа — Икромхоҷа омад ва дар паҳлуи ман нишаста аз кампир талаб кард, ки ягон ҳикоя гӯяд. Кампир гуфт:

—Ман имшаб ба ҳикоягӯӣ ҳавсала надорам, худамро бисёр суст мебинам, аз гушнагӣ хобам набурда истода буд, ошро ки хӯрдам, мехобам.

Икромхоҷа як дараҷа бачаи дағал буд, хусусан ба кампир хеле ҳазлҳои азобдиханда мекард:

—Агар ҳикоя намегуфта бошед, ман шуморо ба ош хӯрдан наместонам,—гуфт ва косаи ошро аз пеши кампир гирифта гурехта дуртар рафта истод.

Кампир маҷбур шуд, ки ягон ҳикоя гӯяд ва ваъда дода ошро аз дасти Икромхоҷа гирифта хӯрд ва ба ҳикоягӯӣ сар кард.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Зарфҳои микдорро ёфта, ба тафсири кадом калимаҳо омадани онҳоро шарҳ диҳед.
 2. Ба забони худ нависам-ро чӣ тавр мефаҳмед?
 3. Чаро нависанда Тӯтапошшоро устоди аввалини худ ҳисобидааст?
-

СОХТИ ЗАРФҲО

Зарфҳо аз ҷиҳати сохт содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд:

а) Зарфҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, содда мебошанд: дина, охиста, баъд, зуд, боз, сахл, акнун, ҳамеша, ханӯз, бисёр, ниҳоят, андак, сахт, тез.

б) зарфҳое, ки реша ва пасванду пешванд доранд, сохта мебошанд: қасдан, пешакӣ, шервор, пуштнокӣ, хомӯшона, дархол, барвақт, нонлоҷ, торафт, бепарвоёна, банохост, баногоҳ.

г) зарфҳое, ки аз ду реша ва пасванду пешванд сохта шудаанд, мураккаб мебошанд: якзайл, чорзону, дучанд, гармогарм, шабошаб, пасопас, лаболаб, сарбаландона, дилпуруна, шитобкорона, панҷкасӣ, дуқаратӣ, секаса, якбора, охиста-охиста, ду-ду...

д) зарфҳои таркибӣ аз калимаҳои гуногун ташаккул ёфтаанд: сол аз сол, сол то сол, худ аз худ, рӯ ба рӯ, як ба як, каму беш, хоҳу нохоҳ, бегану харф, бечуну чаро.

49. Ғазалро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Баъд онро навишта зери зарфҳои хат кашед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Мутриби хушнаво бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо бичӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бар зи ҳаёт кай хӯрӣ, гарна мудом май хӯрӣ,
Бода бихӯр ба ком аз ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Бо санаме чу лӯъбате хуш бинишин ба хилвате,
Бӯса ситон зи рӯи ӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Шоҳиди дилрабои ман мекунад аз барои ман
Накшу нигору рангу бӯ тоза ба тоза, нав ба нав.
Боди сабо чу бигзарӣ бар сари кӯи он парӣ,
Қиссаи Ҳофизаш бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав.

Ҳофизӣ Шерозӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки зарфҳои таркибии истифодашуда ҷӣ нақше доранд?
2. Бар хӯрдан-ро шарҳ диҳед.
3. Сохти дилкушо ва хушнаво-ро муайян карда, бо истифодаи онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.
4. Феълҳои ғазал кадом замонро ифода мекунанд? Магар ҳамзамонӣ ягон тобише ба ғазал бахшидааст?

50. Матро бодикқат хонда гӯед, ки чаро ба Фирдавсӣ ҷунин ҳолат рух дод. Аз ҷӣ фаҳмидед, ки муносибати мардум нисбати шоир самимист.

Биной назди даромадгоҳи ҳаммом. Ҳаммомҷӣ ҳезум мекафонд. Майфурӯш дар косаи сафолин аз ҷӯй об гирифта, як пора нони зағораро ба он тар карда мехӯрд.

Ғадоӣ давон-давон омада хабар дод:

—Ғуломони султон Фирдавсиро кофта гаштаанд. Косаи оби майфурӯш аз дасташ афтод.

—Фирдавсӣ?

—Бале, бале! Хукм шудааст, ки ўро дастгир карда, ба зери пой фил партоянд!

Ҳаммомчӣ ва майфурӯш ба ҳамдигар нигоҳе карданд.

Ҳаммомчӣ аз матлаб пай бурда, бо ангушташ ба чое, ки Фирдавсӣ нишаста буд, ишорае кард, ки яъне: “Наход он кас Фирдавсӣ буд?”

Майфурӯш дар ҳайрат монда, хурсандона сар чунбонд:

—Худаш!

Гадоӣ бо ҳаяҷон гуфт

—Ман навакак ин пирамардро дар пеши корвонсароӣ дидам.

Ҳаммомчӣ ба майфурӯш гуфт:

—Ўро огоҳ кардан лозим!

Майфурӯш саросемавор дӯконашро маҳкам кард. Ҳар се бошитоб баромада рафтанд.

Сотим Улугзода

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои зарфдорро нависед ва навиҳои онҳоро муайян карда, сохти онҳоро шарҳ диҳед.
2. Чаро **давон-давон** бо дефис навишта шудааст? Навишти онро дар ёд нигоҳ доред.
3. Агар шумо мебудед, чӣ кор мекардед. Андешаатонро бо ду-се ҷумла нақл кунед.

51. Шеърро ифоданок хонед ва таассуроти бардоштаатонро нақл кунед.

Дирӯз баъди борон тире камон баромад,
Байроки навбахорон партавфишон баромад.
Аз катраҳои борон дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чехраи мунаққаш
Ҳусни замин дамида, фавворасон баромад.
Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште
Товуси хушхироми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи чаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супоришҳо:

1. Зарфҳои дар шеър бударо ёбед ва соҳти онҳоро шарҳ диҳед.
2. Сифату сифатҳои феълӣро ёбед ва муқоиса карда, фарқи онҳоро баён кунед.
3. **Ҳусни замин дарида**-ро шарҳ диҳед.
4. Ба шеър чӣ ном мувофиқ аст?
5. Агар баромадани тирукамонро дида бошед, таассуроти хешро баён созед.

52. Матро ҳама мавзӯи асосии онро муайян кунед. Аз матн кадом хусусиятҳои истилоғаро дарёфтед? Ҳангоми нақл маълумоти тозаеро (агар дошта бошед) илова кунед. Андешаатонро нисбат ба муносибати онҳо бо асир баён созед.

Таъсири як истило оҳиста-оҳиста сабук ва нуфузи маданияш рӯз то рӯз кам мешуд, ки яғмогарони нав ҳуҷум оварданд. Онҳо аз биёбон омада буданд ва “ғизои маънавӣ” гуфтани гап ба ғӯшашон бегона мерасид. Ҳар чиро, ки хӯрдан, нӯшидан ва ё пӯшидан мумкин набошад, сӯхтанду шикастанд.

Мутафаккири Фаридиддуни Аттор, ки бинои фалсафа ва ахлоқ бо шеър устувор карда буд, ба дасти ҳаминҳо асир афтод. Саворе аз лашкариён, ки ӯро асир гирифта буд, шамшер бардошт, ки сар аз танаш чудо кунад; дар роҳи таллаву тороч дари сари зиёдатӣ чӣ лозим?! Дигаре, ки дар шафати ӯ мерафт, овоз дод:

—Мақуш! Хунбаҳояш ҳазор дирам медиҳам.

ӯ шунида буд, ки ин мард тақдирро пешдӯй мекунад ва мехост “ояндаи худро аз вай доништа гирад”.

—Аттор низ далолат кард:

—Мақуруш, ки баҳои ман қиматтар аст.

Савор, ба умеде ки пули бештаре гирад, нақурушт. Баъди чанде роҳ лашкари дигаре расид, асири пиру нотавонро дида хандид ва заҳромез гуфт:

—Биқуруш ин пирро, як турба коҳ медиҳам.

Аттор низ далолат кард:

—Биқуруш, қиматтар аз ин қурухта натавонӣ!

Лашкариён фаҳмиданд, ки ӯ мазохашон мекунад, дар ҳамон биёбон зери чанги суми аспон қатлаш карданд.

Ҷури Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо:

1. Ба матн чӣ ном додан муносиб аст ва чаро?
2. Ҷумлаҳои зеринро, ки зарф доранд, нависед. Онҳоро аз лиҳози навъу сохт шарҳ диҳед.
3. Дар бораи шоире, ҳамдеҳае, дӯсте, ки зиндагиномаи аҷиб дорад, нақле нависед.

53. Ҳикояро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Гӯед, ки ҳадафи асосӣ дар кадом ҷумла ифода шудааст.

Гунчишке хонаи маврусии худро бозпардохту дар фурчаи ошонаи лаклаке хона сохт.

Ба вай гуфтанд:

—Туро чӣ муносибат, ки ба ҷуссае бад-ин ҳақирӣ бо ҷонваре бад-он бузургӣ ҳамсоя бошию худро бо вай дар маҳалли иқомату манзили истиқомат ҳампоя дорӣ?

Гуфт:

—Ман низ ин қадар донам, аммо ба доништаи худ амал натавонам. Дар ҳамсоягии ман морест, ки чун ҳар сол бачагон барораму ба хуни ҷигар бипарварам, ногоҳ бар хонаи ман тозаду бачагони маро кути худ созад. Имсол аз вай гурехтаам ва дар домани давлати ин бузург овехтаам. Умед медорам, ки доди маро аз вай биситонад ва чунон ки ҳар сол бачагони маро кути худ гардонидааст, имсол вайро кути бачагони худ гардонад.

ҚИТЪА

Чу рӯбоҳ дар бешаи шер бошад,
Зияд эмин аз захми чанголи гургон.
Зи бедоди хурдон амон ёбад он кас,
Ки гирад ватан дар ҷавори бузургон.

Абдурахмони Ҷомӣ

Шарҳи луғатҳо:

маврусӣ—меросӣ

фурча—сӯроҳ

ҳақирӣ—хурдӣ

ҷавор—наздиқӣ, ҳамсоягӣ

дар доман овехтан—ҳамсӯхбат шудан

Савол ва супоришҳо:

1. Чумлаҳои зарфдорро нависед, зарфҳоро аз ҷиҳати маънӣ ва сохт шарҳ диҳед.
2. Ифодаҳои кофиядорро ёбед ва маънидод кунед.
3. Дар талаффузи **имсол** чӣ ҳодиса рух медиҳад? Бо ҳамин монанд калимаҳоро номбар кунед.
4. **Доди маро бистонад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
5. **Кут** ва **кути лоямут**-ро шарҳ диҳед.
6. Қитъаро ба наср баргардонед.
7. Ба ҳикоя чӣ ном гузоштан муносибтар аст?

54. Матро хонед ва чумлаҳоеро, ки зарф доранд, нависед.
Он зарфҳоро аз ҷиҳати таркиб маънидод кунед.

Савон-ул-ҳикмати Бухоро. Чағонӣ Абӯалиро сарзаниш мекунад:

—Ту имрӯзҳо бисёр кам кор мекуни. Медонам, медонам, ки шаҳр дар муҳосара аст, мегӯӣ. Лекин ман дар умрам бисёр чангҳо, гуруснагиҳо, вабоҳоро дидаам ва ба ту бояд гӯям, ки донишманд набояд ба корҳои кӯча дахл кунад!

—Охир, ман табибам,—мегӯяд Абӯалӣ бо овози паст.

—Ман табибиатро намегӯям, Ту... ба ҷуз он ки ҳар рӯз нисфи вақтатро ба беморон медиҳӣ, боз маро шармсор ҳам мекуни: монанди созандагони кӯчагӣ дойра мезанӣ!

Чағонӣ оташинона ба дойраи дар болои курсии пастак истода ангушт мезанад:

Донишманди ҳақиқӣ бояд аз субҳ то шом аз сари китоб барнаҳезад!

Устод, дар ин се сол ман ҳамаи китобҳоро хонда фурувардам.

Китобдори кӯҳансол ба Абӯалӣ чашм дӯхта истода, якбора ҳашмгин мешавад:

—Ҳар як аҳмақ ҳам хонда фуруварда метавонад! Фаҳмидан ва аз ёд кардан шарт аст... Барон ин китобро гаштаю баргашта хондан лозим.

Абӯалӣ оромона ҷавоб медиҳад:

—Ҳар чизе, ки хонда бошам, дар ёд дорам.

—Дар ёд дорам будааст!—Чағонӣ дастҳояшро ба осмон бардошта қаҳру итоб мекунад.—Ҳақ асту рост, ки мегӯянд: рангрэзро таъриф кардан гирӣ, ришашро ҳам ранг мекунад! Магар туро камтар таъриф карда будам, ки ту даррав ба

осмони гурур баромадӣ! Ҳол он ки донишмандони ҳақиқӣ ҳамеша шикастанафс будаанд.

—Ман, ба ростӣ, ҳар чӣ хонда бошам, дар ёд дорам.

—Оё шарм намедорӣ, ки ба мани пир писханд мезанӣ? — мегӯяд Чагонӣ бо оҳанги озурдагӣ.—Аз бозе ки падару модарат фавтидаанд, дар ҳаққи ту кӣ аз ман зиёдтар ҷонсӯзӣ кард? Маро фирефтаи хуб нест...

—Ман ҳақиқати ҳолро арз кардам, устод!

—Не, ба ин ҳеч кас бовар намекунад.

Абӯалӣ табассум кард:

—Ман ҳатто аз ёд гуфта метавонам, ки дар кадом саҳифа чӣ навишта шудааст.

Чагонӣ гурунғосзанон садое бароварда, гӯё “ана худситой” гӯён даст афшонд.

—Хайр, санчида бинед,—гуфт Абӯалӣ.

—Ана, ҳалос, боз санчида бинам будааст!

Чагонӣ аз зери дасташ аввалин китоби ростомадаро гирифта мекушояд.—Не, ман намесанҷам! Ин китоб—қиссаи исёни Абрӯӣ аст. Дар хотимаи китоб чӣ навиштаанд?

Абӯалӣ фикр карда истода аз ёд хонд...

—Ин тасодуфан дар ёдат мондааст!—инодкорона хитоб кард Чагонӣ. Абӯалӣ каме фикр карда баъд ёдакӣ хонд.

—Пас Чагонӣ китоби дигареро ба даст гирифт:

—Хуб, канӣ, гӯӣ, ки ин ривоят аз кучо гирифта шудааст?— Пирамард ривоятро хонд...

—Аз китоби қадимии ҳиндуён, таълифи ҳақим Нирукта. Ман онро ду сол пеш аз ин хонда будам.

Чагонӣ тамоман дар ҳайрат монд...

Сотим Улугзода

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОРУ ҶАМЪБАСТИ ЗАРФ

1. Зарф чист ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
2. Хусусиятҳои асосии зарф кадомҳоянд?
3. Зарф дорои кадом хусусиятҳои наҳвист?
4. Зарф асосан ба чӣ вобаста шуда меояд?
5. Пешванд ва пасвандҳои зарфсозро номбар кунед.
6. Боз бо кадом роҳҳо зарф сохта мешавад?
7. Зарф аз кадом ҷиҳат ба сифат монанд аст?
8. Навъҳои зарфро номбар кунед ва доир ба онҳо мисолҳо оред.
9. Зарфи тарзи амал чиро ифода мекунад ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
10. Зарфи замон чист ва он чиро ифода мекунад?
11. Зарфи сабабро шарҳ диҳед.
12. Зарфи микдору дараҷа чиро ифода мекунад?
13. Зарфҳо дар ҷумла чӣ вазифаро адо мекунанд?
14. Зарфҳо аз ҷиҳати сохт бар чанд навъанд?
15. Тарзи сохтани зарфҳои сохтаро шарҳ диҳед.
16. Зарфҳои мураккаб бо кадом роҳҳо сохта мешаванд?
17. Зарфҳои таркибиро шарҳ диҳед ва имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

КАЛИМА ВА ТАЪБИРҲО

- 55. Хонед ва гӯед, ки аз он чӣ маъно бардоштед. ~
Хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед.**

Маҷмӯи калимаҳо-лугатҳои забонро лексикаи забон мегӯянд. Лексикаи калимаи ҷунонӣ буда, маънояш лугат аст.

Таркиби лугавии забон ҳолат ва манзараи умумии онро нишон медиҳад. Дар таркиби лугавии забон як гурӯҳи калимаҳо ба мисли об, нон, замин, забон, гуфтан, рафтан ва ғайра калимаҳои асосӣ ва ҳаётан муҳим ба шумор мераванд. Ин гуна калимаҳоро фонди асосии лугавӣ меноманд.

Ба лексикаи ҳамаи бойигарии лугавии забон дохил мешавад.

Калимаҳои забон аз ҷиҳати сохт ва маъно гуногун мешаванд. Баъзе калимаҳо дорои маънои лугавӣ мебошанд: одам, хона,

китоб ва гайра. Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки дар алоҳидагӣ маънои мустақил надоранд: бо, ба, дар, аз ва гайра.

Дар забони тоҷикӣ зиёда аз сад ҳазор калима ҳаст. Кас ҳар қадар ки бисёр лугат (калима) донад, ҳамон қадар равшану аниқ суҳан карда, китобу асарҳо ва суҳани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои олиму доно шудан лугатдон будан лозим аст. Шарҳу маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо-китобҳои лугат дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки калимаи истеъмоли мекардагитон мақсадатонро айнан ифода мекунад ё не. Масалан, ба шумо лозим меояд, ки дар бораи ду рафикагон Аҳмаду Самад гап занед. Аммо наметавонед, ки кадомашро нарм ва кадомашро ҳалим гӯед. Фарҳанги забони тоҷикиро гирифта мехонед, ки нарм-мулоимтабиату гапдари ва ҳалим илова ба хушхулқу мулоим будан бурдбор, яъне босабру тоқат ҳам будааст. Ана, акнун метавонед Самадро, ки назар ба Аҳмад пуртоқаттар аст, ҳалим ва Аҳмадро нарм гӯед.

Ҳамин тавр, калимаҳои ҳангоми хондан ва ё шунидан нафаҳмидаатонро аз фарҳанг пайдо карда метавонед.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маъноҳои гуногуни калима дода шудаанд:

Хондан:

1. Қироат кардан, мутолиа кардан.
2. Даъват кардан, ҳеҷ задан, фарёд кардан.
3. Номидан, ном додан.
4. Маҷозан: ҳисоб кардан, доништан.
5. Овоз хондан, сурудан, сароидан.

56. Хонед ва маънидод кунед.

Гӯед, ки қадом калимаҳо маънои лугавӣ доранд.

То гардиши чархро мадор аст,
Дорам суҳанон, ки ёдгор аст.
Дар мадҳ расондаам суҳанро
Ҷое, ки қамоли иқтидор аст.
Дар ҳаҷв чунон ки ҳарчи гуфтам,
Як-як ҳама шӯҳраи диёр аст.
Ҳарчанд ки ҳаҷв дар ҳақиқат
Оинаи таъбро губор аст.

Махро, ки камоли нур дорад,
Бе зулмати шаб чӣ эътибор аст?
Гулро, ки бувад шахи раёхин,
Шавқат ҳама аз синони хор аст.

Мушфиқӣ

Савол ва супоришҳо:

-
1. Бо истифодаи калимаи **мадор** чумлае тартиб диҳед ва нависед.
 2. Боз кадом варианти маҳ вуҷуд дорад?
 3. **Як-як** кадом ҳиссаи нутқ аст ва чаро байни онҳо дефис омадааст?
 4. Чиро шоир **шахи раёхин** меномад ва чаро?
-

57. **Матро хонед ва нуктаи асосии онро муайян кунед.**
Андешаи худро доир ба ин масъала баён созед.

Султон Санҷарро пурсиданд, дар он вақт ки ба дасти гузон гирифта шуда буд, ки чӣ буд, ки мулк ба ин вусъату оростагӣ, ки тӯро буд, чунин мухтали шуд?

Гуфт:

—Корҳои бузург ба мардуми хурд фармуам ва корҳои хурд ба мардуми бузург рӯҷӯ кардам, ки мардуми хурд корҳои бузургро натавонистанд кард ва мардуми бузург аз корҳои хурд ордоштанд ва дар пай нарафтанд. Ҳар ду кор табоҳ шуд ва нуқсон ба мулк расид ва кори вилояту лашкар рӯй ба фасод овард.

*“Ҷуз ба хираманд мафармо амал,
Гарчи амал кори хираманд нест”.*
Давлатшоҳи Самарқандӣ

Шарҳи лугатҳо:

гузон—номи яке аз қабилаҳои турк

мухтали—халалдоршуда, парешон

фасод—бетартибӣ, вайронӣ, бадахлоқӣ, нобудшавӣ

Савол ва супоришҳо:

-
1. Байтро ба наср баргардонед.
 2. Муродифҳои **султон**-ро ёбед ва шарҳ диҳед.
Гӯед, ки кадоме аз онҳо ҳамафаҳм аст.
-

Аксар калимаҳои забонро ҳама мефаҳманд ва дар нутқашон истифода мекунанд.

Вале дар забон калимаҳои низ ҳастанд, ки онҳоро дар ҳама ҷо намефаҳманд ва истеъмоли ҳам намекунанд: беҳӣ, зардак (сабзӣ), бефара шудан, партов шудан (монда шудан) ва ғайра.

Ин гуна калимаҳоро шевагӣ мегӯянд. Калимаҳои шевагӣ махсуси ин ё он маҳал буда, барои бошандагони маҳалли дигар номафҳуманд. Бештари калимаҳои шевагӣ шакли адабӣ ҳам доранд, ки онро ҳама мефаҳманд. Аз ин рӯ, ҳамеша бо забони адабӣ гуфтугӯ кардан лозим меояд.

Калимаҳои шевагӣ дар лугатҳои махсуси ба шева бахшидашуда шарҳ меёбанд.

58. Матиро хонед ва шарҳ диҳед, ки чаро Зафар сухани амакашро нафаҳмид.

Амаки Зафар, ки аз деҳа ба меҳмонӣ омада буд, гуфт:

— Зафарҷон, ман зардаҷӯш шудам, рафта аз ошхона дутӯбеҳӣ биёр.

— Зафар ҳайрон меистод.

— Амакҷон, беҳияш-чӣ?

— О, ҷони амакаш, дар деҳаамон аслан калимаи беҳиро истифода мекунанд. Беҳӣ, ин сабзӣ аст.

Азиз Каримов

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро **беҳӣ**-ро ҳама намефаҳманд?
 2. Дар маҳалли Шумо **сабзӣ**-ро боз бо кадом калима ном мебаранд?
 3. Магар ба Шумо чунин ҳодиса рух дода?
Мухтасар нависед.
-

59. Матиро бодикқат хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он аз чӣ иборат аст? Оё пай бурдед, ки калимаҳои шевагиро дар кучо истифода мебаранд.

Ман дар хусуси таъсири забони мактабӣ ба забони гуфтугӯ як ёддошти худро нақл хоҳам кард: дар моҳи сентябри соли

1936 ман ба яке аз маданитарин шаҳрҳои Тоҷикистон—ба Ленинобод рафта будам. Дар он ҷо забони гуфтугӯи омма ва саводноқҳои кӯхнаро гӯш додам. Дар он ҷо дар қатори монанди “гусел” лугатҳои адабии классикӣ, “чуред!”, “қачан меравим?”, “ким омад?” барин лугатҳои хандаовар шунидам. Дар он миён маро ба маҷлиси комсомолҳо даъват карданд.

Аксарияти аҳли маҷлис талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимон буданд. Хушбахтона, дидам, ки талабаҳои мактабҳои миёна ва муаллимоне, ки аз мактабҳои ибтидоӣ сар карда дар мактабҳои нав хонда баромадаанд, бо забони адабии софи оммафаҳм гап мезаданд ва ягон ҷумлаи аз қоида берунро қор намефармуданд. Лугатҳои маҳаллии маҳдудро ҳам дар гуфтугӯи худ ҳамроҳ намекарданд. Аммо муаллимони кӯхнасавод ва роҳбарони калонсол бошанд, бо ҳамон “чуред!”, “қачан”, “ким”-ҳо гап мезаданд.

Ана дар ҳамин гуна замон ва шароит шумо, рафиқ Толис, забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур («Студентшавандаҳо») “зинда кардан” хостаед...

Дуруст аст, ки ҳоло ҳам дар миёни муаллимон ва талабаҳо қасоне ҳастанд, ки калимаи “шашум”-ро аз калимаи “шиштум” фарқ накарда гап мезананд. Вазифаи нависандагон ба ин гуна “муаллимҳо” ва “талабаҳо”-и бесавод тақлид кардан набуда, балки дар порчаҳои ҳаҷвӣ камбудии забони он шахсҳои ҷудогоноро масҳара карда нишон додан аст, то ки он гуна одамони “аҳли илм” камбудии худро фаҳмида ислоҳ кунанд ва қасони дигари монанди инҳо зимнан аз камбудии худ хабардор шуда, дар пайи ислоҳи худ афтанд.

Дар ҳикояи шумо бошад—Маъруф, Сокина ва Санавбар типҳои мусбат буда, ҳеч гоҳ мақсади шумо бояд ҳаҷв кардани забони онҳо набошад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Нақле нависед ва дар он шахсонро тасвир кунед, ки аз калимаҳои шевагӣ бемавқеъ истифода мекунанд.
2. Вазифаи хонанда ва нависанда дар вақти навиштани ҳарф задан аз чӣ иборат будааст?
3. Муносибати шумо дар ин хусус чӣ гуна аст?

60. Матиро хонда шарх диҳед. Гӯед, ки чӣ тавр лугатҳои шевагӣ забонро бой мегардонанд. Ин кор бар ӯҳдаи кист?

Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба хикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиरो қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани лугатҳои маҳаллӣ аст. Ба фаҳми ман, дар кор фармудани лугатҳои маҳаллӣ бисёр эҳтиёт кардан, аммо чизҳои нағзи онро аз назар нагурезонидан лозим аст. Дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ, монанди “ибӣ”-и бухороӣ (бухорогӣ не!) калимаҳои ҳастанд, ки қобилияти умумӣ шудан надоранд ва ин гуна калимаҳоро танҳо дар порчаҳои ҳаҷвӣ кор фармудан мумкин аст. Аммо дар забонҳои маҳаллӣ баъзе калимаҳои ҳастанд, ки классиконаанд, бо вучуди дар як маҳал зинда будани он гуна калимаҳо, онҳо ба дараҷае классиконаанд, ки баъзе касони беҳабар онҳоро “забони қадимии мурда” мепиндоранд ва дар архаизм мебароранд. Чунончи “гусел” дар Ленинобод дар байни авоми бесавод кор фармуда мешавад. Аммо бухороӣ дар ҷои ин калима “узод”-ро кор мефармоянд. Вазифаи нависандагон ин гуна калимаҳоро умумӣ кардан аст.

Боре дар Душанбе ба ман воқеае рӯй дода буд, ки ҳеҷ гумон намекардам: ман дар боғи (даҷаи) ҳукумати манзил карда будам. Рӯзҳои тирамоҳ буд. Як пагоҳӣ барои ҳавогирӣ аз хона баромадам. Дар майдони пеши дарвозаи дача як тоҷики ҳаминҷой ҳазонрӯбӣ мекард.

Дар рӯ ба рӯи дача (боғ) як бинои нав сохта шуда буд. Ман дидам, ки болои боми он бино пурбарф аст, аммо дар дигар ҷойҳо осори барф набуда, ҳаво он қадар ҳам сардӣ надошт. Ман аз тоҷики ҳазонрӯб пурсидам:

—Магар имшаб барф боридааст?

—Не, наборидааст,—ҷавоб дод ӯ.

Ман сафедии бомро ба ӯ нишон дода боз пурсидам:

—Пас ба рӯи бом он чизи барфмонанд чист?

—Намак аст,—гуфт ӯ дар ҷавоб.

—Чаро ба рӯи бом намак пошидаанд?— ман тааҷҷубкунон пурсидам, чунки то он вақт ба рӯи бом намак пошиданро надида будам.

—Бар боми нав то намак напойӣ, напойд,—гуфт дар ҷавоб.

Ман таъбири классиконаи он тоҷики бесаводно дида дар ҳайрат афтадам, таъбири ӯ ба ёди ман таъбири Саъдиро, ки

дар «Гулистон» мегӯяд: “Он ки напойд, дилбастагиро нашоёд”, ба ёдам овард. Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаи “пойдор, нопойдор”-ро кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳмад, “напойд”-ро кор намефармудам. Аммо он рӯз дидам, ки ин калима дар забони зинда будааст ва ҳақ дорад, ки дар умумӣ кардани ӯ кӯшида шавад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. **Осор** чӣ маъноҳо дорад? **Осори барф**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
 2. **Таъбири классикона**, яъне чӣ?
 3. Калимаҳои ҷолиби дар маҳалли зиндагиатон бударо нависед ва бубинед, ки кадоме аз онҳоро хама мефаҳманд.
-

61. Матро хонед. Чӣ хидматҳои дигари устод Айниро медонед? Мухтасар нависед.

Таърихи маданияти халқи тоҷик бисёр бузургворонро медонад. Устод Садриддин Айни яке аз он бузургонест, ки назму насри тоҷикро ба пояи боз ҳам баландтар бардоштааст. Ӯ асосгузори адабиёти тоҷик мебошад. Устод Айни барои ташаккули забони адабии ҳозираи тоҷик ҳам хизмати шоистаи таҳсин кардааст. Устод кӯшиш мекард, ки забони адабӣ дастраси ҳамаи халқ бошад, дар он калимаҳои ба омма маълум ҳарчи бештар бошанд. Устод на фақат ба интихоби калимаву услуби ҷумла, балки ба тарзи талаффуз низ диққат меод. Ӯ мегӯфт: “Дар Бухоро ва Самарқанд “Харбузая буред!” мегӯянд, аммо дар кӯҳистон “Харбузаро буред!” мегӯянд. Дар Бухоро “чиба”, дар Самарқанд “чува” мегӯянд ва монанди инҳо... Агар мо “барои чӣ—аз барои чӣ” ё ин ки дар мавриди муносиб “чаро” нависем, ман гумон мекунам, ки омма ба фаҳмиданаш душворӣ намекашад... “Харбузая—харбузара” ҳар ду шакли вайрони “харбузаро” мебошанд. Агар мо “харбузаро буред!” нависем, ҳеч чиз бой намедихем”.

Ин танҳо як мисол аст. Устод Айни садҳо калимаву ибораҳо ва таъбирҳои халқиро умумӣ кардааст.

Савол ва супоришҳо:

1. Ба забони адабӣ сухан кардан чӣ аҳамият дорад?
2. Ба истифодаи калимаҳои шевагӣ чӣ гуна муносибат дорад?
3. **Дастраси ҳамаи халқ бошад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Дар маҳалли шумо ба чои **чаро?**, **барои чӣ?** кадом калимаҳоро истифода мекунад?

62. Калимаҳоро нависед ва ба кадом соҳаи фан ва пешаву кор мансуб будани онҳоро шарҳ диҳед.

реша	ракс	гӯза	шероза
асос	оханг	пахта	фаровез
бандак	адвор	наҳ	зеҳ
сифат	мақом	чӯяк	абра
мубтадо	бастакор	нурӣ	сӯзанӣ

Калимаҳои соҳавӣ ба ин ё он соҳаи илм, санъат, техника ва истехсолот мансубанд, ки қариб ҳамеша як маъно доранд. Онҳоро истилоҳот низ меноманд. Истилоҳот дар алоҳидагӣ низ маънои муайяни ҳешро нигоҳ медорад. Ин калимаҳоро асосан мутахассисон ҳангоми кор истифода мебаранд. Масалан, номи таҷҳизоти заргариро заргар ва номи моддаву маҳлули кимиёвиро олиму мутахассиси фанни химия медонад. Барои хуб фаҳмидану дарк кардани илм ва касбу кори гуногун донишҷӯи луғат бағоят муҳим аст.

Истилоҳот дар луғатҳои соҳавӣ шарҳу маънидод мешаванд. Калимаҳои соҳавии серистеъмол дар луғатҳои тафсирий маънидод ва бо аломат ишора мегарданд.

63. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Калимаҳои иншорашударо нависед ва шарҳ диҳед, ки ба кадом соҳа мансубанд.

Рӯзе ман аз Усто Амак, яъне Устохоча пурсидам:

—Амак! Шумо ин қадар ҳунарро ба кӣ шогирд шуда омӯхтед?

Ӯ ҷавоб дод:

—Хешовандони мо ҳама **дуредгариро** медонанд. Намебинӣ, ки падарат усто, амакат усто, амакбобоят ҳам усто буданд, бобо ва бобокалонҳои мо ҳам усто буданд. Аммо ҳеч кадоми онҳо ба касе шогирд нашудаанд ва аз якдигар дида омӯхтаанд, баъд аз он мувофиқи қобилият ва ғайрати худ баъзеҳошон бисёр ҳунарманд ва баъзеашон камҳунартар шуда мондаанд. Ман ҳам **тешазаниро** ба кори падару бобо нигоҳ карда омӯхтам. Баъд аз он акли худро кор фармуда ҳунари худро пеш бурдам. Дар **кандакорӣ** ман аввалин намунаҳоро аз сангҳои мазори худамон гирифтам ва баъд аз он бо акли худ **нақшҳои** шинами хушнамо ёфтам.

Усто Амак як **нақшро**, ки дар коғазе кашида шуда буд, ба ман нишон дода гуфт:

—Ин нақшро **дувоздахгирех** меноманд ва коғазии дигареро ба ман нишон дода давом намуд:—ин ҳам ҳамон дувоздахгирех аст, фарқ дар ин ҷост, ки дар ин коғаз дар байни **гирехҳои дувоздахгона** ситораҳо ва бодомчаҳо нақш ёфтаанд. Мебинӣ, ки ин дувоздахгирех назар ба он дувоздахгирехи қадимӣ чӣ қадар хушнамо ва назаррабо шудааст. Ана ҳамин майдакориро ба дувоздахгирехи қадимӣ маъ аз акли худ бароварда ҳамроҳ кардам.

—Усто Амак коғазхоро, ки онҳоро худ **андоза** меномид, ба **ҷузғири** чармини худ гузошт ва боз сухани худро давом дод:

—Агар шогирд танҳо ба омӯхтани ҳунари устои худ каноат мекард, дар дунё ҳеч ҳунар пеш намерафт, ривочдиҳандаи ҳунаро он шогирдон мебошанд, ки аз акли худ чизҳо ёфта, ба ҳунари устои худ зам мекунанд,—мегуфт ва баъд аз он:—истеисто, ман ба ту як чизи ғалатӣ сохта диҳам,—гӯён аз ҷояш хеста ба хавлии дарунаш даромад ва аз он ҷо як **най** гирифта баровард, ки ним метр дарозӣ дошт ва сӯроҳии дарунаш ҳам тахминан ним сантиметр меомад.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо:

1. Дар ин матн чӣ фикри муҳиме баён шудааст? Муносибати хешро нисбат ба он фикри нависанда баён созед.
2. “Се чиз бе се чиз пойдор намонад: илм бе баҳс, мулк бе сиёсат ва мол бе тичорат”, ки Саъдӣ фармудааст, ба фикри дар матн буда чӣ умумияте дорад?
3. Дар хусуси илм ё ихтисоси дӯстдоштаатон бо истифода аз истилоҳҳои он соҳа иншое нависед.

64. Матро хонед ва калимаҳои соҳавии онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки ба кадом соҳаи илм мансубанд.

Тамсил аслан арабӣ буда, бо калимаҳои “масоил, мисол, мисл, амсол” ва монанди инҳо ҳамреша мебошад. Чун истилоҳ тамсил чунон жанри эпикист, ки дар воқеаи на чандон калони вай ҳар гуна махлуқот, наботот, ашё ва ғайра иштирок менамоянд.

Мухимтарин хусусияти тамсил ин аст, ки амалкунандагони ғайриинсонӣ чун инсон гуфтутӯ мекунанду хулқу рафтори одамиро аз худ содир менамоянд. Сюжети тамсил аз як воқеаи бағоят хурди яклухт иборат мешавад.

Бояд донист, ки агар барои латифа воқеа характернок набошад, тамсил бидуни ҳодиса бунёд ёфта наметавонад.

Дар тамсил муҳимтарин ҷиҳати ҳислати предмети тасвир ба тариқи аёнӣ таъкид меёбад. Мурод аз ин панд аст. Бесабаб нест, ки дар адабиёти дидактикии ҳамаи халқҳо тамсил аз ҷумлаи пахншудатарин жанрҳо ба шумор меравад. Дар адабиёти асримиёнагии тоҷик «Калила ва Димна», «Тӯтинома» ва ҷандин силсилаи дигар дар асоси тамсил бунёд ёфтааст.

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи услубии тамсилҳои адабиёти тоҷик ин аст, ки вай аксаран ба наср гуфта мешаваду бо шеър оро меёбад. Намунаи беҳтарин тамсили Абдурахмони Ҷомӣ «Каждум ва сангушт» мебошад...

Тамсил дар адабиёти бисёр халқҳо мақом дорад. Тамсилҳое, ки ба Эзоп (асрҳои VI-V пеш аз мелод) мансуб дониста мешаванд, дар тамоми олам машҳуранд. Шӯҳрати ин бузургмарди юнонӣ ба дараҷае расид, ки умуман суҳанони киноявии таҳдорро “забони эзопӣ” номиданд.

Лафонтени франсавӣ (1621—1695), И. А. Крилови рус (1769—1844) махз бо тамсилҳояшон эътибор пайдо кардаанд.

Раҳим Мукулмоқулов

65. Матиро хонед ва таклидан ба он иншоие нависед, ки рӯду кӯл ва чашман маҳаллатон дар он тасвир шуда бошанд.

Рӯд бар ду зарб аст, яке табиист ва дигаре саной. Аммо рӯди саной онест, ки рӯдкадаҳои ӯ бикандаанд ва об биёвардаанд аз баҳри ободонии шаҳреро ё кишт ва барзи ноҳиятеро. Ва бештарини рӯди саной хурд бувад ва андар ӯ кишти натавонад гузаштан. Ва шаҳр бошад, ки ӯро даҳ рӯди саноист камтар ё бештар. Ва ин обҳо андар хӯрдан ва кишт ва барз ва гиёҳхӯрҳо ба кор шавад. Ва адади ин рӯдҳои саной на маҳдуд аст, ки андар он ба ҳар замоне зиёдат ва нуксон афтад.

Ва аммо рӯди табиӣ он аст, ки обҳои бувад бузург, ки аз гудози барф ва чашмаҳои, ки аз кӯҳ ва рӯи замин бикшояд ва биравад ва ҳештанро роҳ канад. Ва рӯдкадаи вай ҷо фарох шавад ва ҷо танг ҳамеравад, то ба дарё расад ё ба батиха. Ва аз ин рӯдҳои табиӣ ҳаст, ки саҳт азим нест ва он ба ободонии шаҳре ё ноҳияе ба кор бурд шавад, чун рӯди Балх ва рӯди Марв бувад, ки аз як рӯди табиӣ рӯдҳои бисёрро бардорад ва ба кор шавад. Ва он амӯди рӯд ҳамеравад то ба дарёе расад, ё ба батихае чун Фурут.

Аммо нахустин рӯде андар ноҳияи машрик рӯди Хумдон аст, ки аз кӯҳи Сарандеб бикшояд ва душвор даҳрӯза роҳ биравад, он ки батихае бандад. Дарозии ӯ аз паҳноии ӯ панҷ фарсанг. Он ки аз ин батиха ҳам чандон бикшояд ва ҳафтрӯза роҳ биравад, то хумдон расад ва баъзе андар кишт ва барз ба кор шавад. Ва дигар андар дарёи Уқёнуси Машрикӣ афтад...

аз «Худуд-ул-олам»

Шарҳи лугатҳо:

зарб—навъ, қисм, гуна

саной—дастӣ

гудоз—обшавӣ

батиха—рӯдхона, маҷрои васен об

Савол ва супоришҳо:

1. **Гиёххӯрҳо** чӣ тавр талаффуз мешавад ва соҳти онро шарҳ диҳед.
 2. Калимаҳои соҳавиро нависед ва гӯед, ки ба кадом соҳа тааллуқ доранд.
 3. Дар ифодаи саҳт азим **саҳт** кадом ҳиссаи нутқ аст ва чаро?
 4. Калимаҳои соҳавӣ асосан дар кадом услуб ба таври фаровон истифода мешаванд?
-

Калимаҳои аслан тоҷикӣ дар ҷараёни инкишофи дуру дароз ба вучуд омадаанд. Қабати асосии лугати забонро калимаҳои аслан тоҷикӣ ташкил мекунанд.

Таркиби лугавӣ доимо такмил меёбад: калимаҳои маъмул маъноҳои дигар пайдо мекунанд, бо ёрии пешванду пасвандҳо калимаҳои нав сохта мешаванд ва ғайра. Ҳамаи ин калимаҳо аслан тоҷикӣ мебошанд. Таркиби лугавии забон аз ҳисоби калимаҳои забонҳои дигар низ бой мегардад. Ҳеч як халқ худ ба худ якка вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, байни онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, маданӣ, сиёсӣ ва ғайра ба вучуд меояд. Бо якдигар бо асбобу анҷоми рӯзгор, олоғи меҳнату асбобҳои санъат ва дигар чизҳо мубодила мекунанд. Ин асбобу анҷом ва чизҳои дигар, албатта, ном доранд ва бештар бо ҳамон номашон мегузаранд. Ҳамин тавр, калимаҳо аз забони як халқ ба забони халқи дигар мегузаранд. Калимаҳои иқтибосӣ баъзан чунон хазм мешаванд, ки аз забони дигар будани онҳоро кас хис намекунад. Масалан: шахс, қисм, амал, олій, камчин, кавӣ, чуқур, поезд, вокзал ва ғайра.

- 66. Порҷаро хонед ва гӯед, ки дар он калимаҳои тоҷикӣ бештар истифода шудаанд ё иқтибосӣ?**

Ҳар он кас, ки ӯ шод шуд аз хирад,
Ҷаҳонро ба қирдори бад наспарад.
Пушаймон нашуд, ҳар кӣ некӣ гузид,
Ки бад з-оби дониш наёрад мазид.

Раҳонад хирадмандро аз бало,
Мабодо касе бар бало мубтало.
Нахустин нишони хирад он бувад,
Ки аз бад ҳамасола тарсон бувад.

Абулқосим Фирдавсӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Байти аввалро ба наср баргардонед ва онро тахлили морфологӣ кунед.
2. **Наспарад** ё **насупорат**? Чаро?
3. **Мубтало**-ро шарҳ диҳед.

67. Нависед ва шарҳ диҳед, ки калимаҳои нишорашуда аз кадом забон иқтибос шудаанд.

Аниси кунчи танҳои **китоб** аст,
Фурӯги **субҳи** доной китоб аст.

Ҷомӣ

Чун фалак аз меҳру маҳ бар суфра дорам нони **кок**,
Рӯзу шаб шармандагӣ аз меҳмон бошад маро.

Саӣидо

Чун ранги шароб аз **пиёла** гардад,
Ранги рухат аз пушти даст пайдо.

Рӯдакӣ

ӯ аз мудирӣ банки подшоҳӣ шунида буд, ки ...
князи бузург ба сари ҳукумат хоҳад омад.

С. Айни

68. Порчаро бодикқат хонед ва гӯед, ки аз он чиро пай бурдед.

Илоҳ аст аллоҳу раҳмон—**худой**,
Далел асту ходӣ ту гӯ **раҳнамой**.
Само-**осмон**, арзу габро—**замин**,
Маҳаллу макону маъон аст чой.
Сакар—**дӯзаху** нор—**оташ**, вале
Ки чаннат-**биҳишт**, охират—**он сарой**.
Рия-**шуш**, қафо-**хираву** вачҳ-**рӯй**,
Фаҳиз-**рон**, ақиб-**пошна**, риҷл-**пой**.

Шафа-лаб, лисон-чӣ? забон, фам-дахон.
Яду чоруха-дасту ҳалқум-ной.

Абӯнасири Фароҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Порчаро хифз кунед.
2. Гӯед, ки дониستاني забони арабӣ чӣ аҳамият дорад.

69. Хонед ва хулосаатонро дар хусуси иқтибоси калимаҳои арабӣ ба тоҷикӣ нависед.

Қарибу рукну ҳамим аст **хеш**, ибн-писар.
Валиду тифл-**бача**, умми волида-**модар**.
Раҳиму қаробат **захдон**, бувад хатан-**домод**.
Чунон ки сихр хусур, волиду аб аст падар...
Фалак сафеда, шафак-**равшани** аввали **шаб**.
Рабиба—**духтари зан**, бинту ибна дон **духтар**.
Ҳамал-**бара**, бақару савр **гову** иҷл **бачаш**.
Марора-**захра**, тихолу кабад - **сипурзу чигар**.

Абӯнасири Фароҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Гӯед, ки чаро забон ба калимаҳои иқтибосӣ эҳтиёҷ пайдо мекунад?
2. Забонро аз калимаҳои иқтибосӣ пок кардан мумкин аст ё не, чаро?
3. Калимаҳои забони тоҷикӣ ба дигар забонҳо гузаштаанд ё не?

70. Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 4 калимаи иқтибосӣ ёфта, бо мисолҳои нависед ва шарҳ диҳед, ки аз кадом забон иқтибос шудаанд.

71. Бо истифода аз калимаҳои зер ҷумлаҳо тартиб дода нависед ва гӯед, ки чаро онҳо ба забони тоҷикӣ гузаштаанд. Муродифҳои тоҷикии онҳоро ёбед.

Милтик , ярок, қаровул, кашшоқ, пайт, ҷумҷук, тумшук, козӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. Чаро калимаҳо аз як забон ба дигар забонҳо мегузаранд?
2. Иктибоси калимаҳо ҳодисаи мусбат аст ё баръакс? Мулоҳизаатонро баён созед.
3. Аксар калимаҳои иктибосӣ дар забони тоҷикӣ хазм шудаанд. Инро чӣ тавр мефаҳмед?

72. Хонед ва шарҳ диҳед, ки кадом соҳаи забоншиносӣ таърихи баромади калимаро меомӯзад.

Баробари ба забон овардани калимаҳо диққати касро хоҳу нохоҳ мафҳум, маънӣ, сохт ва аз ин рӯ баромади онҳо ба худ мекашад: садбарг (гуле, ки дорои сад барг бошад), чорпоя, чорпо (дорои чор пой), китобхона (хона ё махзани китоб).

Пай бурдани маънӣ ва баромади қисме аз ин гуна калимаҳо нисбатан осонтар буда, қисми дигарашон бағоят душвор аст. Чунончи, аз рӯи сохту маънӣ баромади зардолу (олуи зард), тоҷи хурӯс (гули ба тоҷи хурӯс шабоҳатдошта), падарарӯс (падари арӯс), Ҳисор (макони бо қалъа ихоташуда), Чордех (макони иборат аз чор дех). Аммо дар забон калимаҳои зиёд вучуд доранд, ки муносибати сохту шакл ва мафҳуму маънии онҳоро муайян кардан кори сахл нест: харбуза, пазируфтани, нағз, нуздаҳ, Данғара, Хучанд, Фарм, Помир...

Бо ин масъала соҳаи махсуси забоншиносӣ-этимология сару кор дорад. Этимология аз калимаи юнонӣ буда, дар хусуси пайдоиши калимаҳо баҳс мекунад. Этимология ду хел мешавад:

1. Этимологияи халқӣ—аз рӯи фаҳмиши халқӣ бе асоси таърихӣ маънидод кардани пайдоиши калима.

2. Этимологияи таърихӣ—дар асоси фактҳои таърихӣ забон ва сарчашмаҳо муайян намудани пайдоиши калима.

Этимологияи таърихӣ пайдоиши калимаҳоро бо роҳи бевосита нишон додани сарчашмаҳои забонӣ ва ё ба воситаи барқарор намудани таърихи калима муайян менамояд.

Рустам Ҷӯраев

Шархи таърихи баромад ва тағйироти сохти калимаҳо дар лугати этимологӣ дода мешавад. Масалан, калимаи абр дар лугати этимологӣ чунин шарҳ ёфтааст.

Абр—саҳоб, бухори об дар ҳаво. Абри гирён—киноя аз абри боридаистода, абри найсон—абри баҳор.

Дар маънии имрӯзааш ханӯз дар забони қадимии эронӣ вучуд доштааст: ав-авра-абр, борон, ҳиндуи қад-абҳара, паҳл.-абр, сакӣ-пу-аура. Дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ нигоҳ дошта шудааст: форсӣ—абр, кур.--авр, аур, афг.-аврай.

Баъзе маълумоти этимологӣ дар лугатҳои дигар ҳам дида мешавад. Масалан, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз қадом забон будани калима ва маънои он, дар «Лугати тоҷикӣ-русӣ» ба қадом соҳа ё шева дахл доштани калима ишорат мешавад:

Аз “Фарҳанги забони тоҷикӣ”:

Авқот—а. ҷ. Вақт (яъне аз забони арабӣ буда, шакли ҷамъи калимаи вақт аст).

Вақт—а. (яъне арабӣ) гоҳ, ҳангом, ҳиссае аз замон. соатҳои муайяни шабу рӯз.

Аз “Лугати тоҷикӣ-русӣ”:

Димоға—геог. (яъне соҳаи география) мыс.

Совлиқ—обл. (яъне калимаи музофотӣ ё ин ки шевагӣ) овце.

73. Матнро хонед ва сарсатрҳое, ки дар онҳо таърихи баромади калимаҳо шарҳ ёфтаанд, нависед ва дар хотир доред.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд. Дигарон рафтанд. Устод, “Шумо ҳам агар хоҳед равед, дар ин ҷо ягонтаатон бо ман монад, бас аст. Ман то омадани духтур бояд дар ҳамин ҷо бошам”,—гуфт ва ҳамаи моро аз назар гузаронд. Ҳеч кас фикри рафтан надошт. Инро устод аз нигоҳи мо пай бурда, “хайр, ихтиёратон” гуфт.

Мавзӯи сӯҳбати мо хеле парешон ва безавқ буд, диққати устодро ба худ ҷалб карда натавонист.

Чӣ бояд кард? Байтбарак! Оҳиста ба Дехотӣ гуфтам. Дехотӣ бо сарчунбонӣ “чояш нест” гуфт. Он гоҳ бе маслиҳати Дехотию дигарон ташаббусро ба дасти худ гирифта, аз “кашфиёти” охиринам суҳан кушодам.

—Дӯстон,—гуфтам,—оё медонед, калимаи чакман— ихтисори “чокдоман” аст? Калимаи чароғ ихтисори чарбуроғ аст. Яъне равшани чарбу.

Ҳама хандиданд. Устод сар бардошта:

—Чаро механдед?—гуфт.—Дар ҳақиқат, роғ маънои равшанӣ дорад. Барои ҳамин ҳам дар Бухоро “Дар нимроғ кушода шудааст”, мегӯянд...

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Дехотӣ бо шӯҳӣ мегуфт: “Бо Миршакар баҳс накунед, вай ҳатто устод Айниро қоиладарда буд”.

Савол ва супоришҳо:

1. Матн ба кӣ тааллуқ дорад ва аз чӣ донистед?
 2. Шарҳи калимаеро аз касе шунида бошед, ба хотир оварда нависед ва дар муҳокимаи ҳамсинфон гузored.
 3. **Байтбарак**-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
-

74. Матнро хонед ва хулосаатонро баён кунед. Калимаҳои ишорашударо боз чӣ тавр маънидод кардан мумкин?

Боре устод Айнӣ бо телефон хоҳиш кард, ки аз кироатхона барояш “Ғиёс-ул-луғот”-ро биёрам.

Китобро гирифта ба боғи ҳукумат, ба назди устод бурдам. Вай ҷома бар китф, асо дар дасташ мегашт, гулхоро тамошо мекард.

Баъд аз ҳолпурсӣ гулҳои худрӯйро бо нӯги асо нишон дода пурсид:

—Дар Помир инҳо чӣ ном доранд?

Ба устод фаҳмонидам, ки фирӯзарангашро гули фирӯза ва онро, ки ранги зард дорад, **ширгулак** меноманд, чунки ширааш чун шир сафед аст. Устод шарҳ дод, ки решаи калимаи **шира шир** аст. Устод номи гулҳои бисёреро пурсид, донистагиамро гуфтам ва дар охир хасрат кардам, ки дар Тоҷикистон гулҳои роғию боғӣ бисёранд, аммо дар ҳар маҳал номашон дигар аст, номи ягонаи адабиашон ба мо маълум нест. Дар бораи парандаҳо ҳам вазъият ҳамин аст. Назми мо аз гулҳо фақат номи садбаргу лоларо медонаду аз паррандаҳо номи булбулро. Ба устод суҳанонам писанд омад ва фикри хубе изҳор кард, ки чи тавре ки фолклоршиносон

барои чамъ кардани адабиёти лафзӣ шаҳр ба шаҳр, деҳа ба деҳа мегарданду менависанд, барои дониستاني номи гулҳою парандаҳо ҳам ҳамин тавр амал кардан лозим аст. Баъд хамаи он номхоро бо номҳои адабиашон муқоиса карда, он номро, ки байни омма машхуранду ба забони адабӣ наздиктар аст, оммавӣ кардан лозим аст...

Мирсаид Миршакар

Савол ва супоришҳо:

1. **Адабиёти лафзӣ** гуфта устод чиро дар назар дорад?
2. Номи гулҳои медонистагиатонро нависед ва онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дониستاني номи парандаю гулҳо чӣ аҳамият дорад?

75. Матнро хонед ва гӯед, ки барои лугатдон шудан чӣ бояд кард?

Аз дур Дехотӣ намоён шуд, ки ба тарафи мо меомад, устод уро дида:

—Ин Дехотӣ будагист!—гуфт.

—Бале,—гуфтам.

—Ба худи ҳамин,—гуфт устод,—борҳо гуфта будам, ки дар бораи гулҳою парандаҳо барои бачаҳо ҳикояҳои хурд-хурде нависад. Аз дасти ӯ ин кор меояд. Баробари расида омадани Дехотӣ сӯҳбати мо тағйир ёфт. Дехотӣ бо гурбату хасрат:

—Тамоми шаб нахобидам,—гуфт,—лугатковӣ кардам.

—Маъноӣ ягон калимаро?—пурсид устод.

—Дар «Лайлию Мачнун»-и Низомӣ калимаи “сахм” кор фармуда шудааст, лекин маъноро вайрон мекунад.

—**Сахро** ба кадом маъно кор фармудааст?

—**Сахм** як маъно дорад—**хисса**,—ҷавоб дод Дехотӣ.

Устод суолomez ба ман нигарист.

—Лекин дар мо **сахм** инчунин маъноӣ **вахм**, **тарсу бим** ҳам дорад,—ҷавоб додам.

—Дар забони тоҷикӣ,—гуфт устод,—**сахми** тоҷикӣ маъноӣ **вахм**, **тарсу бим** дорад, аммо **сахме**, ки маъноӣ **хисса**, **тиру камон** дорад, калимаи **араби**ст ва ҳозир, ки дар адабиёт танҳо ба маъноӣ **хисса** кор фармуда мешавад, нодуруст ва боиси камбағал кардани забон мешавад.

—Аммо ман бори аввал мешунавам, ки калимаи сахм инчунин маънои **тиру камон, тарсу биму вахм** дорад,— софдилона иқрош шуд Дехотӣ.

Устод ба ҷӯш омада:

—Бадбахтӣ,—гуфт,—дар он аст, ки аз халқ дур афтаем, ба забони зиндаи ӯ аҳамият намедихем. Гоҳ-гоҳ ба бозор худам меравам ва кӯчагардҳо овоза кардаанд, ки аз афташ, рафик Айнӣ ба ҳеч кас аз оилашон боварӣ надорад, ки худаш бозор мекунад, то ки чизҳои нағзоро бо нархи арзон гирад... Инҳо ҳама гапанд. Дуруст аст, пули ҳалоли ба даст даромадаро ҳаром сарф кардан хуб нест. Лекин сабаби ба бозор рафтани ман дигар буд. Бо халқи оддӣ ҳамсухан мешудам, калимаву ибораҳои аз забони онҳо мешунидам, ки забонамро ганӣ карданд.

Мо, одатан, барои донишҷӯи маънои калимаҳои нофаҳму ҷубханок ба «Ғиёс» ё «Бурҳон» муроҷиат мекунем. Лугати инда-халқро фаромӯш мекунем.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом ҳислатҳои устодро аз матн пайдо кардед ва пай бурдед?
2. **Худаш бозор мекунад**-ро маънидод кунед.
3. **Ҷумлаҳо** гӯед, ки **сахм** ба маъноҳои гуногун омада бошад.

76. **Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед.**

Ифодаҳои ишорашуда аз ҳам чӣ фарқ доранд?

1. Араки чабини ӯ беист ҷорӣ шуда, ба чашм ва нуғи биниаш мефарояд.	1. Ҳамаи инҳо мӯъҷизаи табиат не, балки маҳсули араки чабин ва ҷидду ҷаҳди одамон аст.
2. Ҳамеша бо дасти рост салом мекунанд.	2. Парвиз дар ҳамаи корҳо дасти рост падараш буд.
3. Дарди сар Пӯлодро бисёр норухат мекард.	3. Ман намехоҳам, ки дар чунин шароит меҳмон гашта дарди сари шумо шавам.
4. Салим доруҳои духтур додари об карда хӯрд .	4. Салим таърифу қоидаҳои об карда хӯрда аст.

77. Ҷумлаҳоро нависед ва ифодаҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ маъно доранд.

1. Раҳматҷон аз ҳарсола дида, серкору сергайрат буд. Вай **чашми рӯз накафида** ба саҳро мерафт. (С. А.)

2. Ҳарчанд дар хона пинҳон мемонам, охир мебояд, ки як рӯз берун бароям, ё ин ки боз ба ёру диёр хайрбод гуфта аз висоли Гулбӣбӣ дил канда ба вилоятҳои гурбат биравам, лекин барои ман **ҷон кандан** назар ба **дил кандан** аз Гулбӣбӣ осонтар аст. (С. А.)

3. Чаро хафа менамоям, димоғат аз чӣ сӯхт?—Димоғ—**ҷӣ**, **ҷигарам месӯзад**, **мағзи устухонам месӯзад**,—бо лабханди дардмандона гуфт Сафар. (С. У.)

Ифода ва ибораҳои, ки маъноӣ яқлухту маҷозӣ доранд, таъбир номӣ мешаванд. Ин ифодаҳои таъбирҳои фразеологизмҳо низ меноманд. Маъноӣ маҷозии таъбирҳо аз таркиби умумии онҳо бармеояд.

Ифода ва ибораҳои вақте ба таъбир мубаддал мегарданд, ки ягон фикри муҳим ва ё ишорату маҷозеро дар бар гирифта, дар шакли устувор маъмул шуда бошанд.

78. Таъбирҳои зеринро нависед ва маъноӣ онҳоро шарҳ диҳед.

кори хайр

барги сабз

гули сари сабад

нури дида

гӯш ба кимор

арақи ҷабин рехтан

аз роҳ задан касеро

бедарди миён

гӯши касеро тофтан

ду даст дар бинӣ

гурги борондида

бори нақав

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки таъбирҳои **барги сабз**, **гули сари сабад** ва **бори нақав** истифода шуда бошанд.
2. Таъбирҳо аз калима ва иборати озод чӣ фарқ доранд?

79. Байтхоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки таъбирҳо дар ифоданокии нутқ чӣ аҳамият доранд?

1. Дар Эрон маро як нафар дӯст буд,
Ки бо ман чу мағзе ба ду пӯст буд.

А. Лоҳутӣ

2. Сӯхбати мо кашол ёбад агар,
Бештар мешавем сурху сафед.

М. Турсунзода

3. Қони ширин, тоҷи сар кун дӯстро,
Қой дар мағзи чигар кун дӯстро.

М. Турсунзода

80. Баъзан таъбирҳо муродифи калимаҳо мешаванд. Муродифи таъбирҳои зеринро дар рӯ ба рӯяшон нависед.

сахари солахон—
пашшаро озор намедиҳад—
аз дилу қон—
мум газидан—
дасту по хӯрдан—
забон баровардан—
Намуна: сахари солахон—барвакт

81. Матиро хонед ва хулосаатонро мухтасар нақл кунед. Қумлаҳои таъбирдорро нависед.

Бобоям хеле хушгапу шӯх. Он кас як гапҳо мегӯянд, ки кас хайрон мемонад. Касеро намеранҷонанд, ҷанг намекунанд. Ҳамаро шумо-шумо мегӯянд, ҳатто маро ҳам. Аз дур маро дида: “Писарам, чашмони ман хира бошанд ҳам, шуморо хеле нағз мебинам, наздиктар биёед, ки боз нағзтар бинам”— мегӯянд. Баъдҳо фаҳмидам, ки яке аз ин “нағз мебинам”-ҳо “дӯст медорам” будааст. Ба наздикӣ як ходиса рӯй дод, ба шарофати он фаҳмидам, ки забонамон чӣ қадар бою ачиб будааст. Он рӯз як масъаларо ҳал карда натавониста ниҳоят асабонӣ ва гамгин будам. Намедонам аз кучо бобоям омада монданду ба ман нигоҳ карда гуфтанд: “Чаро лабу лунҷатон

овезон?”. Ман, ин гапро нашунида будам, гуфтам: “Ин чӣ гапатон?” Бобоям гуфтанд: “И... навод нафахмед”. Вақте ки одам қариб гиря карданӣ мешавад ё бисёр ғамгин аст, лабу лунҷаш овозон мешавад. Шахси аз чизе ранҷида ва ё ғамгин аз афташ маълум: Шумо, ки набераам хастед, чаро ғамгинед нагуфта чаро лабу лунҷатон овозон гуфтаму мондам, ки шарҳи худи ҳамин ғамгинӣ, хафагӣ ва андӯхгинӣ аст. Албатта, ин таъбирро одам ба шахси аз худаш калон намегӯяд. Ба ҷои ин таъбир боз “чаро димоғатон сӯхтагӣ”, “авзоатон бечо” ҳам мегӯянд, ки ҳамашон қариб як гап”.

Бо ҳамин тамоми губори дилам баромад ва масъаларо ҳам ба зудӣ ҳал кардам, аммо маъноӣ калимаи таъбирро напурсидам, чунки хеле шарм дошта будам. «Фарҳанг»-ро гирифта дидам, ки маъноӣ ин калима “равшантар баён намудан” будааст.

Азиз Каримов

Таъбирҳо бештар дар нутқи гуфтугӯ ва асарҳои бадеӣ истифода мешаванд. Онҳо барои муҷаззибу таъсирбахш ва возеҳу дилҷасп шудани сухан аҳамияти калон доранд. Таъбирҳо таркибан аз ҳам ҷудо намешаванду онҳо дар шакли тайёр мавҷуданд. Онҳо ба забони дигар айнан тарҷума намешаванд.

82. Ба ҷои калимаҳои ишорашуда аз таъбирҳои дар қавс буда мувофиқашро гузошта, ҷумлаҳои нависед.

1. Ҷавоби саволро, ки наредонист, **шарм карда** чизе гуфта наметавонист.

2. Меҳмони дирӯз омада **зиннатбахши** сӯҳбати мо буд.

3. Нагузоштед, ки **андак истироҳат** кунем.

4. Сулҳия дар байни ҳамсинфонаш ҳамчун **аълоҳон машҳур** шуд.

(дасту по гум кардан, гули сари сабад, нафас рост кардан, ном баровардан).

83. Матро нависед ва гӯед, ки кадом таъбир чун лутф истифода шудааст.

Зариф дар таъмири хонаи Ибод ёрӣ мерасонд.

Вақти хӯрокхӯрӣ шуд. Ибод ба Зариф мурочиат карда гуфт:

—Биё, ман об резам, дастатро шӯй.

—Ман аз ту даст шустан намехоҳам,—гуфт Зариф.

—Ба дилам зан, аҷаб гапхо мезанӣ!

—Медонам, ки кайҳо ба дилат задаам.

Азиз Каримов

84. Бо истифода аз таъбирҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, маънои онҳоро шарҳ диҳед. Аниқ созед, ки кадоме аз онҳо муродифи якдигаранд.

Таъби касе кушода шудан, курта-курта гӯшт гирифтан, димоги касе чоқ гардидан, сар ба осмон расидан, ба пӯст нагунҷидан, токиро ба осмон партофтан, гул-гул шукуфтан.

85. Порчаҳоро хонед, таъбирҳо дар ин порчаҳо чӣ нақше доранд?

1. Раҳими Қанд... барои исботи хунармандии худ ва забардастии устодони худ “ёддошти” зерини худро нақл кард:

—Ман,—гуфт ӯ,—ба Насруллои дегфурӯш, ки мардум номи ӯро кӯтоҳ карда “Насруллои Дег” мегуфтанд ва дар шашмақомдонӣ ягонаи даврон буд, даҳ сол ба тарзи шогирдӣ хизмат кардаам. Баъд аз он ки ман дар пеши ӯ шашмақомро об карда хӯрдам, маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт.

С. Айни

2. Вақте ки меҳмонӣ қариб ба поён расид, ӯ ба касоне, ки дар он тӯй хизмат мекарданд:

—Ба ин кас ҳам ош биёретон, охир!—гуфт маро нишон дода,— ҳамроҳи дасти ин кас шикамашон ҳам танбӯр навохта истодааст.

С. Айни